

AÇLIK VE GIDA ÜZERİNDEN KURULAN BASKI: SİLAHLI ÇATIŞMALARDA GIDANIN SAVAŞ SİLAHI OLARAK KULLANILMASI ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

HUNGER AND FOOD PRESSURE: A COMPARATIVE ANALYSIS OF
THE USE OF FOOD AS A WEAPON OF WAR IN ARMED CONFLICT

Özde DEREBOYLULAR BAYRAKTAR*

“Inter arma silent leges”

Cicero

Özet: Bu çalışma, silahlı çatışma ortamlarında gıdanın bir savaş silahı olarak kullanılmasını özellikle Sudan, Yemen, Suriye, Ukrayna ve Gazze örnekleri üzerinden karşılaştırılmalı bir biçimde incelemektedir. Kasıtlı olarak tarımsal alt yapının tahrip edilmesi, kuşatma ve yardım erişiminin engellenmesi gibi uygulamalar hem askeri strateji hem de siyasi baskı aracı olarak kullanılmakta; bu durum, sivillerin gıda güvenliğine ve yaşam hakkına doğrudan tehdit oluşturmaktadır. Çalışmada ele alınan vaka analizlerinde farklı çatışma dinamikleri olsa da sivil nüfusun gıdaya erişiminin kasıtlı ve sistematik bir biçimde engellenmesi bakımından ortaklaşmaktadır. Gıda, sadece bir ihtiyaç değil, aynı zamanda kontrol ve itaat aracı olarak araçsallaştırılmaktadır. Bu durum, gıda güvenliğini sadece bir kalkınma meselesi değil, aynı zamanda bir insan hakları ve uluslararası güvenlik sorunu haline getirmektedir. Çalışma, bu uygulamaların uluslararası insancıl hukuk ilkeleriyle çeliştiğini ve Roma Statüsü bağlamında savaş suçları kapsamına girebileceğini değerlendirmektedir. Ayrıca, gıda güvenliğini korumaya yönelik uluslararası mekanizmaların güçlendirilmesi ve sivilere karşı yürütülen aç bırakma stratejilerinin cezasız kalmaması gerektiği vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gıda Güvencesi, Savaş Suçları, İnsancıl Hukuk, Açlığın Silah Olarak Kullanılması, Roma Statüsü

* Yrd. Doç. Dr., Yakın Doğu Üniversitesi Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukuku Ana-bilim Dalı, ozde.dereboylular@neu.edu.tr, ORCID: 0000-8729-3613, Makalenin Gönderim Tarihi: 28.04.2025, Kabul Tarihi: 30.07.2025

Abstract: This study examined the use of food as a weapons of war in armed conflicts, with a comparative focus on Sudan, Yemen, Syria, Ukraine and Gaza. Tactics such as starvation, deliberate obstruction of humanitarian aid and destruction of agricultural infrastructure are employed not only as military strategies but also as tools of political coercion, directly threatening the right to life of civilian population. Despite differing conflict dynamics, all file casus share a systematic denial of access to food. Food is not only a basic need but has been weaponized as a means of control and subjugation. The study argues that such practices may constitute war crimes under the Rome Statute, and clearly violate the principles of international humanitarian law. It also emphasizes that international mechanisms to protect food security must be strengthened and starvation strategies against civilians must not go unpunished.

Keywords: Food Security, War Crimes, Humanitarian Law, Use of Hunger as a Weapon, Rome Statute

GİRİŞ

Gıda, temel bir insan hakkıdır. Savaş bölgelerinde, özellikle sivilinlerin yaşadığı alanlarda gıda teminini herhangi bir yöntemle engelleterek gıdanın bir silaha dönüştürülmesi, günümüz silahlı çatışmalarında halen görülen, insan hakları ve uluslararası ceza hukuku açısından son derece kritik bir meseledir. Nitekim son yıllarda silahlı çatışmalar, gıda güvensizliğine neden olan baskın bir faktör haline gelmiştir. Şubat 2017’de Birleşmiş Milletler (BM) Genel Sekreteri’nin Nijerya, Somali, Güney Sudan ve Yemen’de 22 milyon insanın kıtlık riski altında olduğuna dair uyarısı, çatışma ve açlık arasındaki kısır döngünün çarpıcı bir hatırlatıcısı niteliğindedir.¹ Silahlı çatışmalar, ekonomik durgunluğa neden olabilir, enflasyonu artırabilir, temel hizmetlerin işleyişini aksatabilir. Bunların tümü, dolaylı olarak gıdanın bulunabilirliğini ve erişilebilirliğini etkiler. Daha doğrudan olarak ise, şehirlerin kuşatma altına alınması, tahıl yetiştirilmesinin veya hasatının engellenmesi, hasattan sonra imha edilmesi veya herhangi bir yöntemle tüketime uygunsuz hale getirilmesi, gıda stoklarının yağmalanması, yok edilmesi, gıdanın üretimi ve dağıtımı için gerekli temel alt yapıları kasti olarak hasar verilmesi ve gıdaya erişim ve insani yardımın ulaşması için yolların kapatılması örnek ola-

¹ United Nations, Security Council Report: Conflict and Hunger (2018) https://www.securitycouncilreport.org/monthly-forecast/2018-03/conflict_and_hunger.php (E.T. 10.4.2025).

rak gösterilebilir.² Tüm bu yöntemlerin amacı ise, düşmanı veya sivil halkı gıdadan mahrum bırakmaktır.

Kuşatma, abluka ve caydırma için gıdayı kullanan politik ve askeri stratejilerin kullanılması, oldukça eskidir.³ Antik çağda düşman orduları, ekinlerin ekili olduğu toprağı tuzlamış, toprak alanını ürün yetiştirmeye uygunsuz hale getirmek için sulama kanallarını yok etmiştir. Örneğin M. Ö. ikinci ve üçüncü yüzyıllarda Kartaca ile yapılan Pön savaşlarının doruk noktasında Roma orduları, Hanibal'ın ordularını yendikten sonra, toprağı kısırlaştırarak tarım arazilerini yok etmek için tuzla sürmüştür.⁴ Mısır'daki resimli tasvirler 4.000 yıl önceki kuşatmaları tasvir ederken, benzer şekilde Homeros'un İlyada'sı 3.000 yıl önce Yunanlılar tarafından yapılan Truva kuşatmasını anlatır. Peloponez Savaşları'nda (M.Ö. 300-400) Spartalıların Atina kuşatması, Atina, deniz yoluyla yiyecek temin edebildiği sürece etkisizdi. Spartalıların çözümü Perslerle ittifak kurarak Atina donanmasını yok etmekte ve onları açlığa mahkum ederek teslim olmaya zorlamakta bulmuştur.⁵

² Dapo Akande/Emanuela Chiara Gillard, "Conflict-Induced Food Insecurity and the War Crime of Starvation of Civillians as a Method of Warfare: The Underlying Rules of Humanitarian Law", *BSG Working Paper Series*, 2019/030, (2019) 1-26, s. 5.

³ Konu hakkında detaylı tarihsel bilgi için bkz. WeChronicle, Food as a Weapon: Exploring Siege Tactics and Starvation Strategies, <https://wechronicle.com/food-as-a-weapon-exploring-siege-tactics-and-starvation-strategies/> (E.T. 11.4.2025); Joaquin David Rodriquez Alvarez, "The Weaponization of Hunger: An Analysis of Food Security in Conflict and Post Conflict Scenarios", *Journal of Human Security and Global Law*, S. 23, (2024), 1-24; Pelin Aliyev, "Rusya-Ukrayna Savaşı ve Afrika'da Gıda Güvenliği", *Africana-İnonü Üniversitesi Afrika Araştırmaları Dergisi*, S. 1, Y. 3, (2023), 36-50, s. 48; Rabia İlay Akbulut Peerzada, "The Protection of the Right to Food: The Scope of International Law and the Case of Syria", *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 1, C. 18, (2019), 113-162, s. 130.

⁴ Benzer şekilde antik Mezopotamya'daki savaşlarda kent devletlerinin birbirlerine karşı uyguladıkları savaş taktikleri arasında tarlaların yakılması, sulama sistemlerine zarar verilmesi ve hasatların engellenmesi vardı. Asurlular döneminde de su kaynakları zehirlenmiş, hayvan sürülerine el konulmuş ve tarlalar ateşe verilmiştir. Bkz. Alvarez, "The Weaponization of Hunger", s. 6; WeChronicle, A Historical Analysis of Food Contamination and Poisoning as Warfare Tactics, <https://wechronicle.com/food/a-historical-analysis-of-food-contamination-and-poisoning-as-warfare-tactics/> (E.T. 11.4.2025); Encyclopedia of Food and Culture, Food as a Weapons of War, (2025), <https://www.encyclopedia.com/food/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/food-weapon-war> (E.T. 11.4.2025).

⁵ Benzer bir deniz stratejisi, Doğu Roma İmparatoru III. Leo tarafından, Arap donanmasını yok eden, yiyecek ithalatını sürdüren ve Konstantinopolis kuşatmasını

Kuşatma savaşlarında en büyük sorun, yiyeceklerin bitmesi ve salgın hastalıklardır.⁶ Örneğin 1870 Fransa-Prusya Savaşı'nı sona erdiren kuşatma sırasında Parisliler, beslenmek için fare yemek zorunda kalmışlardı.⁷ II. Dünya Savaşı'nda Leningrad'ın 500 günlük kuşatması sırasında 1 milyondan fazla Rus ise açlıktan ölmüştür.⁸ Bu sayı, Hamburg, Dresden, Tokyo, Hiroşima ve Nagazaki'ye yapılan bombalamaların toplamında ölen sivillerden daha fazladır. Yakın tarihte, kuşatmalar genişlemiş ve ulus devletler tarafından kritik savaş malzemelerine (gıda, ilaç, petrol vb.) ambargo uygulanmasına dönüşmüştür.⁹ Tüm bu tarihsel örnekler, gıda kaynaklarının bilinçli şekilde yok edilmesi neticesinde açlığın bir savaş stratejisi olarak kullanıldığını göstermektedir. Konumuza esas teşkil etmese de gıda gibi su da tarih boyunca stratejik bir savaş aracı olarak kullanılmıştır. Örneğin, Amerikan İç Savaşı sırasında Konfederasyon askerlerinin birlik güçlerinin su kaynaklarını ölü hayvanlarla kirleterek kullanılmaz hale getirdiği bilinmektedir.¹⁰

20. ve 21. yüzyıllarda gıda yoksunluğunun bir savaş aracı olarak kullanımı sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Bu dönemde silahlı çatışmalarla bağlantılı beslenme zararlarını izlemek ve gidermek için insani

bozan bir şekilde, tam tersi şekilde uygulanmıştır. Bkz. WeChronicle, A Historical Analysis of Food Contamination and Poisoning as Warfare Tactics; Leanne Digney, The Rome Statute and Hunger as a Weapon of War - The Journey Towards Ending Impunity for Starvation Tactics, (2022), Global Europe, https://www.iiea.com/blog/the-rome-statute-and-hunger-as-a-weapon-of-war-the-journey-towards-ending-impunity-for-starvation-tactics/#_ftn7 (E.T. 19.4.2025).

⁶ Roma İmparatorluğu'nun Kudüs'ü kuşatması sırasında şehir dışındaki tüm gıda kaynakları kesilmiş ve halk açlıktan ölmeye mahkum edilmiştir. Bkz. Encyclopedia of Food and Culture, Food as a Weapons of War; Alvarez, The Weaponization of Hunger, s. 6.

⁷ Chemins de Memoire, Food During the Siege of Paris (1870-1871), <https://www.cheminsdememoire.gouv.fr/en/food-during-siege-paris-1870-1871> (E.T. 11.4.2025).

⁸ Angelo Stirone, Starvation as a Method of Warfare and Applicable IHL, CIRSD, <https://www.cirsd.org/en/expert-analysis/starvation-as-a-method-of-warfare-and-applicable-ihl> (E.T. 11.4.2025).

⁹ Örneğin İngiltere, Napolyon'un işgal ettiği bölgelere deniz yoluyla ambargo koymuştur. İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya, ABD tarafından İngiltere ve Rusya'ya yollanan gıda ve savaş malzemelerine ambargo uygulamaya çalışmıştır.

¹⁰ Bilim ve Ütopya Dergisi, Savaşlarda Su Kaynaklarının Zehirlenmesi, (2020), <https://www.bilimveutopya.com.tr/index.php/savas-in-mikrobik-tarihi-i> (E.T. 11.4.2025).

çabalar artırılmıştır. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa için Marshall Planı'nın temel odak noktalarından biri, Birinci Dünya Savaşı'nı takip eden türden açlık ve toplumsal çalkantıları önlemektir.¹¹ Uluslararası insan hakları ilkeleri, yeterli gıdanın tüm insanlar için temel bir bireysel hak olduğunu ve açlıktan korunmanın ve kurtulmanın ulaşılabilir, ölçülebilir ve sürdürülebilir bir kalkınma hedefi olduğunu belirtmektedir. Gıdanın bir savaş silahı olarak kullanılmasının uzun vadeli geçmişi nedeniyle, zararları belirlemek, ölçmek ve gidermek için uzun süredir ciddi bir çaba sarf edilmektedir.

2017'den bu yana uluslararası toplum, silahlı çatışmalarda gıda güvensizliğiyle ilgili normatif çerçeveyi ilerletmek için bir dizi önemli adım atmıştır. Örneğin, Nisan 2018'de İsviçre Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne (UCM) Taraf Devletler Meclisi'ne, uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda sivillerin aç bırakılmasını bir savaş suçu olarak dahil etmek için Roma Statüsü'ne önerisini sunmuştur.¹² Aşağıda değinileceği üzere bu öneri, 2019'da kabul edilmiştir. Mayıs 2018'de ise BM Güvenlik Konseyi, Güvenlik Konseyi'nin 2417 Sayılı Karar'ı ile savaşan tarafların ilgili uluslararası hukuk kurallarına uymasının önemine tekrar değinerek insani yardımın erişiminin hukuka aykırı olarak reddedilmesinin uluslararası barış ve güvenliğe tehdit oluşturabileceğini belirtmiştir.

Bu çalışma, silahlı çatışmalarda açlığın bir savaş silahı olarak kullanılmasını önlemek ve gıda güvenliğini sağlamak için oluşturulan uluslararası yasal düzenleyici çerçeveleri ve bu düzenlemelerin etkinliğini ve karşılaşılan zorlukları, güncel vakalara yer vererek incelemektedir. Bu çerçevelerin temel hükümleri ve uygulama mekanizmaları ele alınmakta, insani ilkelerin desteklenmesinin ve savunmasız siviller için besleyici gıdaya sürdürülebilir erişimin sağlanmasının önemi vurgulanmaktadır.

¹¹ Encyclopedia of Food and Culture, Food as a Weapons of War.

¹² Akande/Gillard, Conflict-Induced Food Insecurity and the War Crime of Starvation of Civillians as a Method of Warfare, s. 2.

I. GIDA HAKKI VE GIDA GÜVENLİĞİ

A. Gıda Hakkı

Gıda hakkı, kişinin ait olduğu halkın kültürel geleneklerine uygun, fiziksel ve zihinsel, bireysel ve kolektif doyurucu ve onurlu bir yaşamı güvence altına alan nicelik ve nitelik bakımından yeterli gıdaya düzenli, sürekli ve kısıtlanmamış erişim hakkıdır.¹³ BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 25. maddesi, herkesin sağlıklı ve iyi yaşaması için yeterli yaşam standartlarını sayarken, giyim, konut, tıbbi bakım ve diğer temel ihtiyaçlar yanında beslenmeyi de kapsamaktadır. Benzer bir diğer düzenleme Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin 11. maddesinde de bulunmaktadır. Yeterli gıdaya erişim hakkı tüm insanlar için temel bir haktır. Doğası gereği gıda hakkı diğer pek çok haktan yararlanabilmek açısından hayati öneme sahiptir.¹⁴ Bu haklardan başlıcaları olarak, yaşam hakkı, sağlık hakkı, konut hakkı, su hakkı olarak gösterilebilir.¹⁵ Gıdaya yönelik insan hakları yaklaşımı, insanların yalnızca yeterli besleyici gıdaya sahip olma hakkına sahip olduğunu değil, aynı zamanda tüm insanların insan onuruna değer veren ve onu destekleyen bir gıda sistemini hak ettiğini savunur.¹⁶

Gıdanın bir savaş aracına dönüştürülmesi her şeyden önce yukarıda da değinildiği gibi bireyin yaşam hakkıyla bağlantılı olduğundan bu hakka doğrudan bir saldırı teşkil eder. Çeşitli yöntemlerle gıdaya erişimin kasten engellenmesi bireyin yaşam hakkını tehdit eden sistematik bir eylemdir. Bunun yanında önemle belirtilmelidir ki, yaşam hakkı, kişinin yalnızca fiziksel varoluşunun sürdürülmesini değil, aynı zamanda bu varoluşun insan onuruna yaraşır bir şekilde devam ettirilmesini de kapsar. İnsan onuru kavramı, en temel haliyle, tüm insan-

¹³ UNHR, About the Right to Food and Human Rights, <https://www.ohchr.org/en/special-procedures/sr-food/about-right-food-and-human-rights> (E.T. 14.7.2025).

¹⁴ UN Committee on Economic, 12. Genel Yorum, Social and Cultural Rights, Substantive Issues Arising in the Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, <https://docs.un.org/en/E/C.12/1999/5> (E.T. 18.4.2025). Gıda hakkı ile ilgili ayrıca bkz. Turan Güzelöğlu, "Küresel Gıda Krizi ve Beslenme Hakkı", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S. 80, (2009), 299-314.

¹⁵ Güzelöğlu, Küresel Gıda Krizi ve Beslenme Hakkı, s. 307.

¹⁶ Joslyn Brenton/ Alyssa Tindal/ Karen Glanz/ Senbagam Virudachalam, "The Role of Dignity in Food Assistance: Participant Experiences With a Free Meal Kit Program", *Social science and Medicine*, S. 374, (2025).

ların yalnızca insan olmalarından kaynaklı, varoluşsal bir değere sahip olduğunu tanıyan ve bu değeri korumayı hedefleyen ilkedir. İnsan onurunun, din, ırk, cinsiyet ve benzeri herhangi bir değişken faktörle ilgisi yoktur. İşte gıda gibi yaşamsal bir unsurun kasıtlı olarak engellenmesi bu değerın açıkça çiğnenmesi anlamına gelir; çünkü gıdanın silahlaştırılmasında amaç sadece kitleleri aç bırakarak öldürmek değildir. Burada amaç, aynı zamanda o kitletin öz saygısını zedelemek, belki boyunduruk altına almayı kolaylaştırmak, kendi değerlerinden uzaklaşmalarını sağlamak ve neticede insanı sadece bir biyolojik varlığa indirgeyerek onu araçsallaştırmaktır.

B. Gıda Güvenliği

Gıda güvenliğinin tanımı, ilk olarak 1996 yılında Roma’da gerçekleştirilen Dünya Gıda Zirvesi’nde yapılmıştır.¹⁷ BM Gıda ve Tarım Örgütü’nün en son tanımına göre gıda güvenliği: *“Herkesin, her zaman, aktif ve sağlıklı bir yaşam için beslenme ihtiyaçlarını ve gıda tercihlerini karşılayan yeterli, güvenli ve besleyici gıdaya fiziksel, sosyal ve ekonomik erişiminin olması bir durumdur”*.¹⁸ Benzer şekilde Dünya Gıda Programı gıda güvenliğini ve güvensizliğini şu şekilde açıklamaktadır: *“Gıda güvenliği, insanların normal büyüme ve gelişme ve sağlıklı bir yaşam için yeterli, güvenli ve besleyici gıdaya erişebildiği zaman vardır. Buna karşılık, gıda güvensizliği bu koşullar mevcut olmadığında ortaya çıkar. Kronik gıda güvensizliği, bir kişinin normal, aktif ve sağlıklı bir yaşam sürdürmek için uzun bir süre boyunca yeterli gıda tüketememesi anlamına gelir. Akut gıda güvensizliği ise, insanların yaşamlarını veya geçim kaynaklarını tehdit eden her türlü gıda güvensizliğidir”*.¹⁹ Bu tanımlardan yola çıkarak gıda güvenliğinin dört boyut üstüne inşa edildiği kabul edilmektedir. Bunlar: Gıdanın bulunabilirliği, (*physical availability of food*), gıdaya fiziksel ve ekonomik eri-

¹⁷ Bkz. World Food Summit, (13-17 Kasım 1996, Dünya Gıda Güvenliği Hakkında Roma Deklarasyonu, <https://www.fao.org/4/w3613e/w3613e00.htm> (18.4.2025).

¹⁸ Walter Leal Filho/Mariia Fedoruk/Joao Henrique Paulino Pires Eustachio/Jelena Barbir/Tetiana Lisovska/Alexandros Lingos/Caterina Baars, “How the War in Ukraine Effects Food Security”, *National Library of Medicine*, S. 12, (2023), 3996-3987, s. 3996.

¹⁹ Paul Anthem, Food Security - What it Means and Why it Matters, World Food Programme, (2025), <https://www.wfp.org/stories/food-security-what-it-means-and-why-it-matters> (E.T. 18.4.2025).

şim (*economic and physical access to food*), gıda kullanımı (*food utilization*) ve diğer üç boyutun zaman içindeki istikrarıdır (*stability of the other three dimensions over time*).²⁰

Gıda güvensizliğine yol açabilen pek çok etken vardır. Ekstrem doğa koşulları, iklim değişikliği ve ekonomik istikrarsızlıkların yanı sıra, bu etkenlerden bir diğeri ise silahlı çatışmalardır.²¹ Bu etkenlerden bazen tek biri, bazen de birbirine bağlı olarak birkaçı bir araya gelerek gıda güvensizliğine yol açabilir. Silahlı çatışmalarda gıda güvensizliği, savaşın dolaylı bir sonucu olarak ortaya çıkabilirken konumuza esas teşkil eden husus olan gıdanın bir savaş silahı olarak kullanılması neticesinde de ortaya çıkabilir. Örneğin Etiyopya, açlığın savaş silahı olarak tekrar tekrar kullanıldığı ülkelerden biridir. Esasen Etiyopya'nın Amhara Bölgesi'nde kronik gıda güvensizliği uzun yıllardır yaygındı ancak çatışma halinin durumu büyük ölçüde kötüleştirildiği görülmektedir. Ülkede 2022 yılında, çatışmadan etkilenen bölgede dört milyondan fazla insanın gıda güvensizliği yaşadığı rapor edilmiştir.²² Aynı yıl Dünya Gıda Programı, iç çatışma olan bir başka ülke olan Yemen'de, gıda güvensizliği oranlarının en yüksek olduğu bölgelere öncelik vererek on üç milyon kişiye acil gıda yardımı sağlamıştır. Dünya Gıda Programı faaliyetleri kapsamında, çatışma sonrası ailelerin yeni bir hayat inşa etmelerine ve geçim kaynaklarını yeniden oluşturmalarına yardımcı olmaktadır.²³ Kurum, "açlıkla mücadele çaba-

²⁰ Bu boyutların tanımları için bkz. World Bank Group, What is Food Security, <https://www.worldbank.org/en/topic/agriculture/brief/food-security-update/what-is-food-security> (E.T. 18.4.2025); Ayrıca bkz. İnsani Gelişme ve Araştırma Merkezi, Gıda Güvenliği ile Çatışma İlişkisi, İGAM, (2024); <https://igam.org.tr/gida-guvenligi-ile-catisma-iliskisi/> (E.T. 22. 4.2025).

²¹ Jelena Pejic, "The Right to Food in Situations of Armed Conflict: The Legal Framework", International Review of the Red Cross 83, S. 844, (2001), 1097-1112, s. 1097; Aliyev, Rusya-Ukrayna Savaşı ve Afrika'da Gıda Güvenliği, s. 40; Tuğçe Ersoy Akçe, "İnsani Güvenlik Kapsamında Gıda Güvenliği Sorunsalını İncelemek", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 2, Y. 16, (2023), 214-231, s. 221.

²² Ülke'de son yirmi yılda, önemli kalkınma kazanımları elde edilmiş, yoksulluk azalmış ve temel sosyal hizmetlerde yatırımlar genişlemiştir. Ancak gıda güvensizliği ve yetersiz beslenme ülke genelinde hala büyük endişe kaynağıdır. 2024 yılında, 15.8 milyon insana gıda yardımı yapılmıştır. Detaylı bilgi için bkz. World Food Programme, Emergency Yemen, (2025), <https://www.wfp.org/emergencies/yemen-emergency> (E.T. 3.4.2025).

²³ Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Claire Nevill, "In Ethiopia, WFP is helping Families to Resettle, Rebuild and Reconquer the Livelihoods, Post-Conflict", (2024)

ları, çatışmalardan etkilenen bölgelerde barış koşullarının iyileştirilmesine katkısı ve açlığın bir savaş silahı olarak kullanılmasını önleme çabalarında itici güç olarak hareket etmesi" nedeniyle Nobel Barış Ödülü'ne layık görülmüştür.²⁴

Yukarıda değinildiği gibi gıda güvensizliğine neden olan temek etkenlerden biri, silahlı çatışmalardır. Nitekim, 2023 yılı Küresel Gıda Krizi Raporu'na göre, 117 milyondan fazla insan çatışmalar nedeniyle akut gıda güvensizliğine itilmiştir.²⁵ Ekili alanların veya gıdanın yetiştirilmesi için gerekli olan ekipmanın kasten tahrip edilmesi, yine ekinler için kritik olan su yollarının kesilmesi ve suya erişimin kısıtlanması ya da tamamen engellenmesi, gıdaya erişimin kısıtlanması, veya tamamen engellenmesi, insanların ve hayvanlarının yerinden edilmesi, ticaret yollarının kapatılması, insani yardımın ulaşmasının engellenmesi, yağma, kuşatma ve daha niceleri gibi pek çok doğrudan ve dolaylı taktik gıdanın nasıl savaş silahına dönüştürüldüğünü örnekleyen planlı ve sistematik stratejilerden sadece birkaçıdır. Gıdanın bu şekilde silahlandırılması, savaş dinamikleriyle ilişkilidir; çünkü belirli bir kimliğe sahip insanlar için belirli bir alanı yaşanmaz hale getirmek amacıyla yapılmaktadır. Bu ve buna benzer örneklerle çalışmamızda yer verilecektir.

II. ULUSLARARASI İNSANCIL HUKUK VE ULUSLARARASI CEZA HUKUKU'NDAKİ DÜZENLEMELER

Silahlı çatışmalar sırasında sivil halkın aç bırakılmasının bir savaş taktiği olarak kullanılması uluslararası insancıl hukuk ve uluslararası ceza hukuku tarafından yasaklanmıştır. Bu konuda atılan ciddi adımlardan ilki; Cenevre Sözleşmelerine 1977 tarihli Ek Protokolün kabul edilmesidir. Ek 1 No'lu Protokolün 54. maddesinin 1. fıkrası net bir şekilde sivillerin aç bırakılmasının bir savaş metodu olarak kullanılmasını

World Food Programme, <https://www.wfp.org/stories/ethiopia-wfp-helping-families-resettle-rebuild-and-reconquer-their-livelihoods-post> (E.T. 3.4.2025).

²⁴ Barbara Celis, The Day the UN Barred Using Hunger and Starvation as Weapons of War, World Food Programme,(2022), <https://www.wfp.org/stories/un-barred-using-hunger-and-starvation-weapons-war> (E.T. 3.4.2025).

²⁵ Abby Zeith, Food Security in Times of Armed Conflict: What you Need to Know, International Committee of the Red Cross, (2023), <https://www.icrc.org/en/document/food-security-in-armed-conflict-what-you-need-know> (E.T. 18.4.2025).

yasaklamaktadır. Aynı maddenin ikinci fıkrasına göre ise: “Sivilleri aç bırakmak, sivillerin taşınmasına neden olmak ya da başka bir düşünceyle ya da başka hangi amaçla olursa olsun, taşıdıkları yaşamsal değer yüzünden düşman taraf ya da sivil halkı bunlardan mahrum bırakmak amacıyla, yiyecek maddeleri ve yiyecek maddelerinin üretimi için tahsis edilen tarım alanları, tarım ürünler, sürü hayvanları, içme suyu tesisleri ve depoları ve sulama kanalları gibi halkın yaşamını sürdürmesi için vazgeçilmez olan mallara saldırmak, bunları yok etmek, ortadan kaldırmak ya da kullanılamaz hale getirmek yasaktır”.²⁶

Açlığın bir savaş silahı olarak kullanılmasının kınandığı ve uluslararası insancıl hukuk tarafından yasaklandığının hatırlatıldığı bir diğer belge ise 2018’de BM Güvenlik Konseyi’nin oy birliğiyle almış olduğu 2417 sayılı Kararı’dır. Bahse konu Karar: “silahlı çatışma ile gıda güvensizliği arasındaki kısır döngünün kırılması gerektiği kabul edilerek, uluslararası barış ve güvenliği sürdürülmesindeki birincil sorumluluğu ve bu bağlamda, silahlı çatışma durumlarında kıtlık da dahil olmak üzere çatışma kaynaklı gıda güvensizliğini ele alma taahhüdünü yineleyerek, sivil halkın aç bırakılmasının bir dizi çatışma durumunda bir savaş yönetimi olarak kullanılmasını şiddetle” kınamakta ve uluslararası hukuk tarafından yasaklandığını hatırlatmaktadır.²⁷ Önemli bir nokta olarak belirtilmelidir ki, 2417 sayılı Karar, uluslararası silahlı çatışma ile uluslararası olmayan silahlı çatışma arasında bir ayrıma gitmemektedir. Karar aynı zamanda, insani yardımın hukuka aykırı olarak engellenmesini ve sivil halkın hayatta kalması için vazgeçilmez olan nesnelerden mahrum bırakılmasını, silahlı çatışma durumlarında yardım tedarikini ve çatışma kaynaklı gıda güvensizliğinin önüne geçmek için gönderilen yardımların erişimini kasıtlı olarak engellemeyi şiddetle kınamakta ve uluslararası insancıl hukukun ihlalini oluşturduğunu hatırlatmaktadır.²⁸

Uluslararası Ceza Mahkemesi’nin kurucu Statüsü olan Roma Statüsü’nün 8. maddesi Mahkeme’nin yargılama yetkisi olan dört suç tipinden biri olan savaş suçlarını düzenler. Bu maddenin 2(b)(xxv) bendi ise, “Cenevre Sözleşmeleri uyarınca sağlanan yardım malzemeleri da-

²⁶ Bkz. Melike Batur Yamaner/Emre Öktem/Bleda Kurt darcan/Merhet Uzun, 12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, S. 42, (2009), s. 215-216.

²⁷ BM Güvenlik Konseyi’nin 24 Mayıs 2018 tarih ve 2417 sayılı Kararı, <http://unscr.com/en/resolutions/doc/2417> (E.T. 19.4.2025).

²⁸ BM Güvenlik Konseyi’nin 24 Mayıs 2018 tarih ve 2417 sayılı Kararı, prg 6.

hil olmak üzere, sivil halkın hayatta kalması için vazgeçilmez olan nesnelerden mahrum kılarak kasıtlı olarak açlığı bir savaş yöntemi olarak kullanmanın” savaş suçu olduğu düzenlenmektedir. Statü’nün ilk yürürlüğe girdiği 1 Temmuz 2002’de bu bent yalnızca uluslararası silahlı çatışmalar için geçerliydi. BM Güvenlik Konseyi’nin 2018 tarihli Kararı’ndan 1 yıl sonra, 6 Aralık 2019’da Roma Statüsü’nde yapılan değişiklikte kasıtlı açlığın bir savaş yöntemi olarak kullanılmasının savaş suçu sayılmasını uluslararası olmayan silahlı çatışmaları da kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Karar, Statü’ye taraf 122 ülkenin oybirliğiyle alınmıştır. Statü’deki bu düzenlemenin uluslararası olmayan çatışmaları da kapsayacak şekilde genişletilmiş olması şüphesiz önemli bir adımdır. Bu değişikliğin önemi, iç çatışmaların ortasında sıkışmış siviller için hayat kurtarıcı sonuçlar doğurma potansiyelinden dolayı azımsanmamalıdır. Dünya Gıda Programı Cenevre Ofis Başkan Yardımcısı Brian Lander’e göre: “Mahkeme’nin yargı yetkisinin genişletilmesi, sivillerin gıdaya erişiminin hiçbir koşulda reddedilmesinin kabul edilemez olduğu ve bunu bir iç savaş bağlamında yapanlar için de somut sonuçlar doğabileceği yönünde kesin bir mesaj göndermektedir”.²⁹

Tüm bu çabaların silahlı çatışmalarda açlığın bir savaş taktiği olarak kullanılmasının önüne geçmekteki mücadeleyi güçlendirdiği noktasında duraksama yoktur. Açlığın bir savaş metodu olarak kullanılması ve bunun savaş suçu oluşturduğuna dair UCM’de henüz bir yargılama yapılmış değildir. Ne var ki, UCM’nin 21 Kasım 2024’te İsrail başbakanı Benjamin Netanyahu ve dönemin savunma bakanı Yoav Gallant hakkında çıkarmış olduğu yakalama kararında bu hususa ilişkin önemli değerlendirmeler yapılmıştır. Bu husus çalışmamızın vaka analizi başlığı altında, Gazze’nin ele alındığı kısımda değerlendirilecektir. Belirtilmelidir ki, Statü’nün 8(2)(b)(xxv) maddesi kapsamında fail veya faillerin açlığı bir savaş stratejisi olarak kasıtlı olarak kullandığının ispat edilmesi gerekmektedir. İşte bu niyet unsurunu kanıtlamanın zorluğu, bu iddiayla açılan davaların kanıtlanmasını da zorlaştırmaktadır. İnsan hakları uzmanı Catriona Murdoch: “Bu niyet unsurunu kanıtlamak için savcılar, Yemen’de olduğu gibi abluka kanıtlarını, Güney Sudan’da olduğu gibi insani yardım görevlilerinin engellenmesini

²⁹ Simona Beltrami, *Humanity v Sovereignty*, World Food Programme, (2019), <https://www.wfp.org/stories/humanity-vs-sovereignty> (E.T. 3.4.2025).

ve Suriye’de olduğu gibi gıda yardım malzemelerinin kesilmesini delil olarak değerlendirmek zorunda kalabileceklerini” belirtmektedir.³⁰ Ne var ki, bu hususa ilişkin henüz bir yargılama yapılmamış olmasından kaynaklanan içtihat eksikliği belirsizlik yaratmaktadır.

III. VAKA ANALİZLERİ

Çalışmamızın bu kısmında sırasıyla Yemen, Suriye, Ukrayna, Sudan ve Gazze’deki silahlı çatışmalarda gıda güvensizliğine değinilecek, gıdanın bir savaş silahı olarak kullanılmasının farklı ülkelerde ne şekilde ortaya çıktığını daha net görebilmek için bu örnekler üzerinden açıklamalar yapılacak ve son olarak ise karşılaştırmalı bir analiz sunulacaktır. Bu örneklerden bazıları yakın geçmişte yaşanmış, bazıları ise güncel silahlı çatışmalar oldukları için seçilmiştir. Ancak belirtilmelidir ki, silahlı çatışma sırasında gıda güvensizliğinin yaşandığı ve gıdanın savaş silahı olarak kullanıldığı örnekler çalışmamız kapsamında ele aldığımız bu beş vakayla sınırlı değildir. Örneğin yakın geçmişte, Bosna savaşında (1992-1995) Saraybosna kuşatması boyunca sivillerin gıdaya erişimi sistematik olarak engellenmiştir.³¹ Kuşatma taktiğiyle açlık, adeta bir psikolojik savaş aracı olarak kullanılmıştır. Demokratik Kongo Cumhuriyeti³² ve Sri Lanka’daki³³ iç çatışmalarda kimi zaman

³⁰ Catriona Murdoch, Why and How the ICC Should Prosecute Starvation as a War Crime, Jucticeinfo.net, (2020), <https://www.justiceinfo.net/en/44181-why-and-how-the-icc-should-prosecute-starvation-as-a-war-crime.html> (E.T. 19.4.2025).

³¹ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Kevin Riordan, “Shelling, Sniping and Starvation: The Law of Armed Conflict and the Lessons of the Simge of Sarajevo”, *Victoria University of Wellington Law Review*, (2010), 149-178; Bridget Conley/Alex de Waal, “The Purposes of Starvation”, *Journal of International Criminal Justice*, C. 17, S. 4, (2020), 699-722; United Nations Refugee Agency, Briefing Notes: Looking Back at the Simge of Sarajevo - 20 Years After, <https://www.unhcr.org/news/briefing-notes/looking-back-siege-sarajevo-20-years-after> (E.T. 19.4.2025); Ian Traynor/Maggie O’Kane, The Siege of Sarajevo - Archieve 1993, *The Guardian* (2018) <https://www.theguardian.com/world/from-the-archive-blog/2018/jul/13/siege-of-sarajevo-ian-traynor-maggie-okane-1993> (E.T. 19.4.2025).

³² Birgit Kemmerling/Conrad Schetter/Lars Wirkus, “The Logics of War and Food (In)Security”, *Global Food Security*, S. 33, (2022), <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2211912422000256#sec3> (E.T. 19.4.2025).

³³ Norah Niland/John Holmes/Miriam Bradley, “Humanitarian Protection in the Midst of Sivil War: Lessons from Sri Lanka”, *Journal of International Development*, (2014), <https://research.manchester.ac.uk/en/publications/humanitarian-protection-in-the-midst-of-civil-war-lessons-from-sr> (E.T. 19.4.2025).

hükümetin, kimi zaman da milislerin insani yardımın ulaşmasını engellediği, tarım arazilerinin kasıtlı olarak zarar verildiği bilinmektedir. Benzer uygulamaların, IŞİD ve El- Kaide'nin Burkina Faso'da³⁴, Somali'de³⁵ ise El-Şebab tarafından yürütüldüğü bilinmektedir.

A. Yemen

Yemen'de uzun yıllardır devam eden çatışma, dünyanın en ağır insani krizlerinden birini ortaya çıkarmıştır.³⁶ Çatışma, ekonomik gerilemeler ve salgın hastalıklarla birleşince ülkede 2025 yılı itibarı ile 17.1 milyon insanın gıda güvencesinden yoksun olduğu rapor edilmektedir.³⁷ 2022'de gerginliği nispeten azaltan ve insani erişimi iyileştiren kısa süreli bir ateşkese rağmen durum vahimliğini sürdürmektedir. Yaygın açlık, ülkeyi yaklaşık on yıldır harap eden bir iç savaşın sonucudur.³⁸ BM'ye göre, 23 milyondan fazla Yemenli insani yardıma ihtiyaç duymakta, bunların 17.4 milyonunun akut gıda güvensizliği çekmekte ve

³⁴ Christophe Bene/Elodie Maitre d'Hotel/Raphael Pelloquin/Outman Badaoui/Faroukou Garba/Jocelyne Sankime, "Resilience - and Collapse - of Local Food Systems in Conflict Affected Areas; Reflections from Burkina Faso", *World Development*, S. 176, (2024); Michael Head/Shamsu-Deen Ziblim, "Households Food Insecurity, Living Conditions, and Individual Sense of Security Among Burkina Faso Refugees in Ghana, *Plos One*, (2025).

³⁵ Mohamed Yusuf Damei, "Food Insecurity in Somalia: A Systematic Review on Cause and Consequences", *Journal of Research in Business and Management*, S. 11, C. 11, (2023), 2347-3002; Insecurity Insight, The Links Between Conflict and Hunger in Somalia, (2023), <https://insecurityinsight.org/wp-content/uploads/2023/02/Somalia-Conflict-Hunger-and-Aid-Security-February-2023.pdf> (E.T. 19.4.2025).

³⁶ Ömer Duman, "Uluslararası Hukuk Perspektifinden Yemen İç Savaşı", *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 51, C. 29, (2024), 693-731, s. 693.

³⁷ Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. World Food Programme, Emergency Yemen, (2025), <https://www.wfp.org/emergencies/yemen-emergency> (E.T. 3.4.2025).

³⁸ Arap Baharı'nın ardından Yemen'de büyük bir huzursuzluk başlamıştır. Kasım 2011'de ülkenin eski cumhurbaşkanı Ali Abdullah Salih yetkiyi eski başkan yardımcısı Abd-Rabbu Hadi'ye devretmiştir. Yemen'i yeni bir federal yapının parçası olarak altı bölgeye bölmeyi amaçlayan bir anlaşma geliştirildi. Bu anlaşma, kuzey Yemen'deki Zeydi Şii Müslüman kolundan çıkan ve ekonomik ayrımcılığın yanı sıra Sünni ideolojinin yayılmasına karşı çıkan Husiler tarafından reddedilmiştir. Mart 2015'te Suudi Arabistan liderliğindeki, diğer Körfez işbirliği ülkeleri, Mısır ve Sudan'ı da içeren ve ABD ile Birleşik Krallık tarafından desteklenen koalisyon, kısa ve hızlı olması amaçlanan bir operasyon başlatmış ancak çatışmalar devam etmiştir. Detaylı bilgi için bkz. BBC, Yemen- Timeline, (2019), <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-14704951>, (E.T. 12.4.2025); Adam Baron, Mapping the Yemen Conflict, (2015) ECFR, <https://ecfr.eu/special/yemen/> (E.T. 25.4.2025).

bunların 5.4 milyonunun durumu acil durum seviyesindedir. 2015-2021 yılları arasındaki tahmini 377.000 ölümün 250.000'i tıbbi tedavi eksikliğiyle birleşen yetersiz beslenmeyle ilgili hastalıklardan ölen sivillerdir.³⁹

Yemen'deki çatışmalarda gıdanın bir savaş silahı olarak kasıtlı bir şekilde kullanıldığı söylenmektedir. Yemen'de gıda güvensizliği için hangi stratejilerin kullanıldığı ve açlığın aslında nasıl kasıtlı olarak yaratıldığına değinmek gerekmektedir. Messer Ellen bu stratejileri tarımsal üretimin azalması (*decreased agricultural production*), piyasaların bozulması (*disrupted markets*) ve gıda yardımının başka yerlere yönlendirilmesi (*diversion of food aid*) olarak üçe ayırarak incelemektedir.⁴⁰ Bu üç modelin, gıdanın savaş silahı olarak kullanıldığı diğer silahlı çatışmalarda da kimi zaman tek başına, kimi zaman ise bir arada kullanıldığı görülmektedir.

Tarımsal Üretimin Azalması

Yemen'de, çatışmanın başlangıcından bu yana tarımsal üretimde hızlı bir düşüş yaşanmıştır. 2014-2017 yılları arasında ülkenin ekili alanları %76 azalmıştır. Tarım ve balıkçılık sektöründeki toplam üretimin tahmini üçte biri kaydedilmiştir.⁴¹ Bunun kasıtlı bir stratejinin sonucu olduğunu gösteren çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalar, saldırıların tarım arazilerine ve balıkçılık sektörü için kritik olan altyapıya verdiği hasarlara dikkat çekmektedir.⁴² Suudi koalisyon güçlerinin operasyonu başladığında, hava saldırılarının hedefleri öncelikle askeri nitelikteydi. Ancak Ağustos 2015 itibarıyla stratejik olarak su alt yapısı, gıda üretimi ve dağıtım tesisleri dahil olmak üzere hedeflerin sivillere doğru değiştiği görülmektedir.⁴³ Ayrıca Mart 2015-Ağustos 2016 arasında-

³⁹ Helen Lackner, Yemen in Crisis: Devastating Conflict, Fragile Hope, (2023), <https://www.jadaliyya.com/Details/44820> (E.T. 12.4.2025).

⁴⁰ Detaylı bilgi için bkz. Messer Ellen, "Conflict as a Cause of Hunger" (1998), United Nations University Press.

⁴¹ RIKO Article Brief, The Council for International Conflict Revolution, Food as a Weapons in Yemen, (2020), https://uploads-ssl.webflow.com/5f22849d-8d2ee9c5bf758a91/5f4dc890a65657e424e61fe45_FoodAsAWeaponLayout2.pdf s. 2 (E.T. 12.4.2025).

⁴² Alvarez, The Weaponization of Hunger, s. 15-16.

⁴³ World Peace Foundation, The Strategies of the Coalition in the Yemen War: Aerial Bombardment and Food War (2018), s. 6. Detaylı bilgi için ayrıca bkz. Jeffrey Bachman, "A Synchronised Attack on Life: The Saudi-Led Coalition's Hidden and Holistic Genocide in Yemen and the Shared Responsibility of the US and UK", *Third World Quarterly*, S. 40, C. 1, (2019), 298-316.

ki genel saldırılar değerlendirildiğinde, çiftliklere ve tarım arazilerine yönelik saldırıların diğer sivil hedeflere kıyasla belirgin şekilde daha sık olduğu görülmektedir.⁴⁴ Bu tarihlerde Yemen’de ekili arazilerin ülkenin %3’ünden azını kapsadığını göz önünde bulundurduğumuzda bu alanların bilinçli olarak belirlenerek saldırı düzenlendiği ihtimali güçlenmektedir. Yemen’deki bir diğer önemli sektör ise balıkçılıktır. Bu sektör, çatışmadan önce, ülkenin en yoksul kesimi olarak nitelendirilebilecek yaklaşık 2 milyon Yemenliye geçim kaynağı sağlamaktaydı. Çatışmalarda kıyı boyunca neredeyse tüm balık boşaltma limanları hedef alınmıştır.⁴⁵ Bu türden saldırılar da Yemen halkının önemli bir kısmının büyük gelir kaybı yaşaması ve dolayısıyla gıdaya erişimlerinin zorlaşmasına neden olmuştur.

Piyasaların Bozulması

Bugün Yemen’deki en önemli problemlerden biri, gıdanın bulunabilir olmamasından ziyade insanların gıda alımını karşılayamamasından dolayı erişememesidir. Çatışmadan önce bile Yemen ithalata fazlasıyla bağımlı bir ülkeydi ve bu da ülkeyi piyasa dinamiklerindeki değişikliklere karşı savunmasız hale getirmekteydi. Nitekim, bu durumun bir savaş taktiği olarak da kullanıldığı görülmektedir. Suudi liderliğindeki koalisyon güçleri, Yemen operasyonunun bir parçası olarak en başından beri ülkeyi havadan, denizden ve karadan abluka altına almıştır. İthalata çok sınırlı da olsa izin verilmişse de Suudi koalisyonu Yemen’e giden her bir kargoyu ülkeye girmeden incelemektedir. Bu durum, gecikmeye ve fiyat artışına yol açan etkenlerden önde gelenlerdendir. Ülkede yakıt fiyatları ablukanın ilk haftalarında iki katına çıkmış ve o zamandan beri artmaya devam etmiştir.⁴⁶ Çatışma öncesinde Yemen nüfusunun en az %60’ının ana gelir kaynağını tarım oluşturmaktaydı. Yakıt fiyatlarındaki artış bu kesimin çok büyük bir çoğunluğunu düzgün şekilde faaliyet gösteremez seviyeye getirmiş-

⁴⁴ RIKO Article Brief, Food as a Weapon in Yemen.

⁴⁵ Bachman, A Synchronised Attack on Life: The Saudi-Led Coalition’s Hidden and Holistic Genocide in Yemen and the Shared Responsibility of the US and UK, s. 303; RIKO Article Brief, Food as a Weapons in Yemen; Ammar Mohammad Al Fareh, “The Impact of the War in Yemen on Artisanal Fishing of the Red Sea” London School of Economics, Middle East Center, (2018).

⁴⁶ RIKO Article Brief, Food as a Weapon in Yemen.

tir.⁴⁷ Tüm bunların bir yansıması olarak elbette gıda fiyatları önemli ölçüde artmıştır. Örneğin tahıl ürünlerinin fiyatının %600'e kadar arttığı belirtilmektedir.⁴⁸

Bunlara ilaveten, Aralık 2020 itibarıyla koalisyon güçleri pazar yerlerine 200'den fazla, ulaşım altyapısını ve diğer önemli tesisleri hedef alan 800'den hava saldırısı gerçekleştirmiştir.⁴⁹ Uluslararası Af Örgütü, bu eylemleri ve Suudi ablukasını "*sivillere yönelik toplu bir cezalandırma*" olarak değerlendirmiştir.⁵⁰ Hava saldırılarında pazar yerlerinin bilinçli olarak hedef alınması, bu savaşın ekonomik yönünün karakterini göstermekte ve gıda pazarını ciddi şekilde bozmayı amaçladığını kanıtlamaktadır. Bu nedenle, gıda erişimini kısıtlamanın gıdanın Yemen'de bir savaş silahı olarak kullanıldığını göstermektedir.

Gıda Yardımının Başka Yerlere Yönlendirilmesi

UNICEF Mart 2025'de ülkenin batı kıyı bölgelerinin yetersiz beslenme felaketin eşliğinde olduğunu bildirmiştir. Ciddi ve akut yetersiz beslenme oranının %33 oranında olduğu ve buna bağlantılı olarak binlerce kişinin ciddi ölüm riskiyle karşı karşıya olduğu belirtilmiştir.⁵¹ Ülkede beş yaş altı her iki çocuktan biri, toplamda 1.4 milyon hamile ve emziren kadın yetersiz beslenmektedir.⁵² Bu ızdırap verici tablo, insan yapımı (*man-made*) olarak nitelendirilmektedir.⁵³ Nüfusun önemli bir kesimi insani yardıma ihtiyaç duymaktadır. Ne var ki, insani yardım Yemen'e ticari ithalatlarla aynı şekilde girdiğinden, önemli limanların abluka altına alınması ve hatta bombalanması, bu yardımın gitmesi gereken

⁴⁷ OXFAM, Missiles and Food: Yemen's Man-Made Food Security Crisis, (2017), s. 8-9.

⁴⁸ OXFAM, Missiles and Food: Yemen's Man-Made Food Security Crisis, (2017), s. 8-9.

⁴⁹ Human Rights Watch, Yemen: Houthi-Saleh Forces Using Land Miners, (2017), <https://www.yemendatapoint.org/index.html> (E.T. 12.4.2025).

⁵⁰ Human Rights Watch, Yemen: Houthi-Saleh Forces Using Land Miners.

⁵¹ Olivia Le Poidevin, Western Coastal Areas of Yemen Near Catastrophe Due to Malnutrition, saya UNICEF, (2025), Reuters, [https://www.reuters.com/world/middle-east/western-coastal-areas-yemen-close-catastrophe-due-malnutrition-says-unicef-2025-03-25/#:~:text=GENEVA%2C%20March%2025%20\(Reuters\),acute%20malnutrition%20in%20certain%20areas.](https://www.reuters.com/world/middle-east/western-coastal-areas-yemen-close-catastrophe-due-malnutrition-says-unicef-2025-03-25/#:~:text=GENEVA%2C%20March%2025%20(Reuters),acute%20malnutrition%20in%20certain%20areas.) (E.T. 12.4.2025).

⁵² Çocukların yeterli gıdaya erişim hakkı için bkz. Burcu Değirmencioglu, "Uluslararası İnsan Hakları Metinleri Işığında Çocukların Yeterli Gıdaya Erişim Hakkı", *Ankara Barosu Dergisi*, S. 1, C. 82, (2024), 41-79.

⁵³ Poidevin, Western Coastal Areas of Yemen Near Catastrophe Due Malnutrition.

yere ulaşmasını sıklıkla engellemektedir.⁵⁴ En katı dönem olan Hükümet/Suudi Koalisyonu ablukası sırasında, BM Hadi Hükümeti'nin açlık tehdidinin bir savaş aracı olarak kullanıldığını belirtmiştir.⁵⁵ BM İnsani İşler Kordinasyon Ofisi, insani yardım çalışmalarının orta veya şiddetli erişim kısıtlamalarıyla karşı karşıya olduğu “ulaşılabilir zor bölgeleri” belirlemiştir. Bunların çoğunda, ana engelin doğrudan çatışma olduğu görülmektedir.⁵⁶ Pek çok diğer bölgede ise bürokratik kısıtlamalar ve savaşı tarafların güven eksikliği yardımı geciktirmekte veya tamamen durdurmaktadır. Bu güven eksikliği, kimi zaman insani yardım taşıyan kuruluşların konvoylarını hedef alan doğrudan şiddete dönüşmektedir. Örneğin 2019'da Oxfam International ve diğer bazı STK'lar vurulmuştur. Saldırganlar tespit edilemese de İslamcı bir grup olabileceklerine dair şüpheler vardır.⁵⁷ Benzer şekilde El Kaide ve benzeri terör örgütleri bölgede insani yardım personellerini kaçırmış, Suudi hava saldırıları STK'ları ve BM kurumlarını defalarca hedef almıştır.⁵⁸ Özetle, yardımların ulaştırılması, çatışmanın tarafları tarafından, en iyi şekilde stratejik silahlandırılması olarak tanımlanabilecek bir şekilde engellenmiştir. Ne yazık ki, Yemen'de ve hatta diğer çatışma bölgelerinde, bir savaş stratejisi olarak gıdanın kullanılması, bu olaylara dair kanıt eksikliğinden dolayı yeterli akademik ilgiyi görmemiştir.

B. Suriye

Mart 2011'de savaşın patlak vermesinden önce Suriye, Orta Doğu'nun en büyük tarım üreticilerinden biriydi.⁵⁹ Bugün ise durum

⁵⁴ Bachman, A Synchronised Attack on Life: The Saudi-Led Coalition's Hidden and Holistic Genocide in Yemen and the Shared Responsibility of the US and UK, s. 312.

⁵⁵ United Nations Security Council Resolution, UN/S/2018/68, [https://main.un.org/securitycouncil/s/res/2216-\(2015\)-](https://main.un.org/securitycouncil/s/res/2216-(2015)-) (E.T. 12.4.2025); Stirone, Starvation as a Method of Warfare and Applicable.

⁵⁶ United Nations Office for the Coordination of Human Affairs, OCHA 2019b: Yemen Humanitarian Response Plan, (2019).

⁵⁷ RIKO Article Brief, Food as a Weapon in Yemen.

⁵⁸ Yemen Data Project, Air Raid Statistics, (2020) <https://www.yemendataproject.org/index.html> (E.T. 12.4.2025).

⁵⁹ Ülke, yıllık 4 milyon ton buğday üretmekte ve 1.5 tonunu üreterek bir buğday ihracatçısı konumundaydı. 3.5. milyon ton buğday ise hükümet tarafından kuraklıktan veya ekonomik yaptırımlardan korunmak için rezerv olarak tutulmaktaydı. Bkz. Human Appeal, Hunger as a Weapons of War: How Food Insecurity Has Been Exacerbated in Syria and Yemen, (2024), s. 6.

epeyi farklıdır. Çatışmanın doğrudan etkilerinden biri olarak ülke gıda ve diğer pek çok şey için, tamamen ithalata muhtaç hale gelmiştir. Sulama kanallarının zarar görmesi, gübre, elektrik ve iş gücü eksikliği ve hayati altyapıların tahrip olması nedeniyle tarımsal üretim çok ciddi şekilde düşmüştür. Ülkedeki tarım arazileri çatışmalar nedeniyle üçte bir oranda azalmıştır.⁶⁰ Örneğin, kuzeydoğu eyaleti Hasaka'da bir zamanlar ülkede üretilen buğdayın neredeyse yarısı üretilmekteyken, bugün bu alan hava saldırıları ve yoğun çatışmalar nedeniyle neredeyse yok olmuştur.⁶¹ 2022 yılında 12 milyon insanın gıda güvenliğinden mahrum olduğu ve bu sayının nüfusun yaklaşık yarısından fazla tekabül ettiği bildirilmiştir.⁶² Diğer çatışma bölgelerinde olduğu gibi Suriye'de de gıda güvensizliğinin nedenleri hem doğa hem de insan kaynaklıdır.

Suriye'de çatışma dönemindeki gıda güvensizliğine ilişkin en başta değinilmesi gereken noktalardan biri yaptırımlardır; çünkü yaptırımların, açlık ve açlıkla mücadeledeki rolü inkâr edilemez boyuttadır. Nitekim Suriye bağlamında yaptırımlar, çatışmayı ve sonuçlarını şekillendirmek için çoğunlukla dış aktörler tarafından kapsamlı bir şekilde uygulanmıştır. Mayıs 2011'de bireylere ve çeşitli sektörlerle uygulanmaya başlayan yaptırımlar, giderek genişlemiştir. Suriye'ye uygulanan yaptırımlar oldukça karışık ve kapsamlı olduğundan bu bile başlı başına cezalandırıcı olarak değerlendirilebilir.⁶³ Yaptırımların ekonomi, tarım sektörü, devlet, özel sektörü ve insani yardım aktörlerinin gıda, ekipman veya işlerini düzgün bir şekilde yürütme kabiliyeti gibi konular üzerindeki etkileri nedeniyle gıda güvenliğinin farklı boyutlarını dolaylı olarak etkilemektedir. Ağır yaptırımların uygulandığı diğer ülkelerde olduğu gibi tarım sektörü ciddi şekilde etkilen-

⁶⁰ Ülkede buğday üretimi 1022'den 2016'ya %53, mercimek ve diğer temel gıdalar %70, nohut üretimi ise %30 düşmüştür. Future Directions International, The Future Beyond Conflict: Food and Water Security in Syria, (2016), <http://www.futuredirections.org.au/publication/future-%20beyond-conflict-food-water-security-syria/> (E.T. 13.4.2025).

⁶¹ Human Appeal, How Food Insecurity Has Been Exacerbated in Syria and Yemen, s. 6.

⁶² Mohammad Kanfash, Sanctions and Food Insecurity in Syria, (2022), World Peace Foundation https://worldpeacefoundation.org/blog/sanctions-and-food-insecurity-in-syria/#_edn8 (E.T. 13.4.2025).

⁶³ Kanfash, Sanctions and Food Insecurity in Syria.

miştir. Suriye'ye makine ve ekipman ihracatının yasaklanması ve “*çift kullanımlı*” olduğu belirtilen ekipmanların ithalatına getirilen kısıtlamalar bu kapsamda özellikle olumsuz bir etkiye sahiptir.⁶⁴ Bu yasaklar ve kısıtlamalar arasında büyük ölçekli tarımın önemli bir bileşeni olan gübre, pestisist ve herbisistlerin ithalatı da yer almaktadır.⁶⁵ Teknik olarak Suriye'ye uygulanan tüm yaptırımlar gıda ithalatına izin verse de, bankacılık sektörü ve nakliye sektöründeki kısıtlamaların süreci oldukça zorlaştırdığı ve yavaşlattığı ve aşırı maliyetli hale getirdiği belirtilmektedir.⁶⁶ Yaptırımların etkisi elbette sadece bunlar üzerinde değildir. STK'ların insani yardımlarını ulaştırmasının zorlaşmasında da yaptırımların etkisi olduğu bilinmektedir. Özetle, tek sebebi olmasa da yaptırımlar Suriye'de zaman içinde giderek artan gıda krizinde büyük bir rol oynamıştır.

Uluslararası Af Örgütü'nün 2014 yılındaki Rapor'unda, Suriye hükümetinin sivillere yönelik açlık taktiklerini bir savaş silahı olarak kullandığını belirtmiştir.⁶⁷ Rapor'a göre o dönem Şam'daki kuşatma altındaki Yamuk kampında en az 128 kişi doğrudan akut yetersiz beslenmeden hayatını kaybetmiştir. Bazı sivil insanların kedi ve köpek yemek zorunda kalmaları, yiyecek ararken keskin nişancılar tarafından saldırıya uğramaları gibi yürek burkan hikayeler Yarmuk'ta yaşanan dehşet hikayelerinin ayrıntılarıdır.⁶⁸

Suriye hükümeti savaş boyunca “*teslim ol ya da aç kal*” taktiğini siviller üzerinde kullanmıştır. Bu taktik kapsamında temelde, etkileri yıkıcı olan, kuşatmaları içermektedir. Kuşatma altındaki sivil halk, açlık sınırına itilmiş ve yetersiz beslenmeyle birleşince aslında tedavi edilebilir hastalıklardan hayatını kaybetmiştir⁶⁹. Yine Uluslararası Af Örgütü'nün 2017 tarihli Suriye raporunda, yeni doğum yapan kadınların, yetersiz anne sütü ve bebek maması eksikliği nedeniyle bebek-

⁶⁴ Kanfash, Sanctions and Food Insecurity in Syria.

⁶⁵ Kanfash, Sanctions and Food Insecurity in Syria.

⁶⁶ Kanfash, Sanctions and Food Insecurity in Syria.

⁶⁷ James Denselow, Starting Syria as a Weapon, Aljeera, (2016), <https://www.aljazeera.com/opinions/2016/1/11/starving-syria-as-a-weapon> (E.T. 14.4.2025).

⁶⁸ BBC, Syria Assad Forces, Using Starvation as a Weapons of War, (2014), <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-26481422> (E.T. 13.4.2025); Denselow, Starting Syria as a Weapon.

⁶⁹ Akbulut Peerzada, The Protection of the Right to Food During Armed Conflicts, s. 142.

lerin nasıl acı çektiği ve bazılarının hayatını kaybettiği belirtilmiştir.⁷⁰ Dahası, insanların temel gıda, ilaç ve diğer kritik malları almak için gücü git gide kısıtlanırken, hayatta kalmak için hayati önem taşıyan insani yardımın kimi zaman kısıtlandığı, kimin zaman ise tamamen engellendiği belirtilmiştir.⁷¹ Savaş sırasında gıda güvensizliğinin temel nedenlerinden biri, güçlerin kasıtlı olarak kuşatmayı bir taktik olarak kullanmasıdır. Rejim güçleri ve bazı silahlı gruplar tarafından uygulanan kuşatma taktikleri kapsamında, sivillerin temel gıda maddelerine erişimi kasıtlı olarak engellenmiştir. Bu kısıtlamalardan 4 milyona yakın insan etkilenmiştir. Bu taktikle amaçlananlardan biri ise, açlık tehdidiyle isyancıları geri çekilmek zorunda bırakmaktır. Halep, Humus ve Ders gibi şehirlerde askeri kuşatmalar uygulanmış olup, bu ablukalar nedeniyle pazar yerlerine aşırı kısıtlamalar, artan işsizlik, sınırlı sosyal koruma ve sağlık hizmetlerinin aksaması gıda güvensizliğini beraberinde getirmiş ve yetersiz beslenmeyi kötüleştirmiştir.⁷²

Haziran 2019'da rejim güçlerinin ülkenin kuzey batısında binlerce dönüm buğday ve diğer ekinleri ateşe vermesinin ardından BM, bu eylemlerin gıda kaynaklarını bir savaş silahına dönüştürdüğünü ve yüzbinlerce sivilin bölgeyi terk etmesine neden olduğunu açıklamıştır.⁷³ Ülkedeki çatışma sırasında bu tarz eylemler pek çok kez tekrar edilmiştir. Dünya Gıda Programı durumu ilişkili olarak "*sivil halkı kontrol altına almak için temelde gıdayı kullanmak yani gıdayı savaş silahı olarak*

⁷⁰ Rapordaki tanıklardan biri olan 30 yaşında yeni doğum yapmış bir kadının ifadeleri şu şekildeydi: "Bebeğimi emziriyordum ancak sütüm yetersiz olduğu için doyması mümkün değildir. Onu besleyebileceğim başka bir alternatifte ulaşmam mümkün değildi. Aç olduğu için çok ağlıyordu ancak elimden bir şey gelmiyordu. Yeni doğum yapan ve emziren bir kadın günde bir öğün içtiği çorbayla nasıl bebeğine yetebilir ki?" Bkz. Amnesty International, Syria: "Surrender or Starve" Strategy Displacing Thousands Amounts to Crimes Against Humanity, (2017), <https://www.amnesty.org/en/latest/press-release/2017/11/syria-surrender-or-starve-strategy-displacing-thousands-amounts-to-crimes-against-humanity/> (E.T. 14.4.2025).

⁷¹ Amnesty International, Syria: "Surrender or Starve" Strategy Displacing Thousands Amounts to Crimes Against Humanity; Kemmerling/Schetter/Wirkus, The Logics of War and Food (In)Security.

⁷² Human Appeal, Hunger as a Weapons of War: How Food Insecurity Has Been Exacerbated in Syria and Yemen, s. 9.

⁷³ Reuters, Syrian Fighters Burning Crops, Using Food as a "Weapon of War", (2019), <https://www.reuters.com/article/us-syria-security-northwest-fires-idUSKCN1T51AZ/> (E.T. 13.4.2025).

kullanmak kabul edilemez” açıklamasında bulunmuştur.⁷⁴ Tüm bunlara istinaden Suriye iç savaşında, gıdanın sistematik bir şekilde bir savaş aracı olarak kullanıldığını söylemek mümkündür. Human Appeal’in 2024 tarihli raporunda aç bırakmanın gıda güvensizliğini nasıl derinleştirdiği, kadınlar ve çocuklar başta olmak üzere kırılgan gruplar üzerindeki yıkıcı etkileri ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.⁷⁵

9 Aralık 2024’te rejimin düşmesinin ardından yönetim değişmiştir. Yeni rejimin tarım üretimini yeniden canlandırmak ve temel gıda maddelerinin teminini sağlamak adına çeşitli adımlar attığı bilinmektedir. Devlet destekli tarım projeleri, sulama sistemlerinin yeniden onarılması, yerli üretimi artırma odaklı ve benzeri politikalar bu adımlar arasında yer almaktadır.⁷⁶ Ne var ki, bu çabaların henüz ülke geneline yayılmış, istikrarlı sonuçları görülmüş değildir. Güncel verilere göre ülkede 3.6 milyon insan Dünya Gıda Programı tarafından desteklenmektedir. Aynı Kuruluş, 9.1 milyon insanın ise gıda güvensizliği çektiğini belirtmektedir.⁷⁷ Özetle, ülkede gıda güvenliği açısından iyileştirilen noktalar olsa da henüz tam bir çözüme ulaşıldığını söylemek mümkün gözükmemektedir.

C. Ukrayna

Yaklaşık 100 yıl önce, Joseph Stalin’in Sovyet rejimi Ukrayna’da yıkıcı bir kıtlık yaşatmış ve Holodomor veya *“açlıkla soykırıma neden olma”* olarak bilinen olayda yaklaşık 4 milyon insan hayatını kaybetmiştir.⁷⁸ Bugün, işgali savaş meydanında sekteye uğrayan Rusya’nın,

⁷⁴ Reuters, Syrian Fighters Burning Crops, Using Food as a “Weapon of War”.

⁷⁵ Human Appeal, Hunger as a Weapons of War: How Food Insecurity Has Been Exacerbated in Syria and Yemen, s. 9-11. Konu hakkında benzer analizler için bkz. Jeather Murdock, Syrian Activist: They are Using Food as a Weapons of War, (2020), https://www.voanews.com/a/middle-east_syrian-activist-they-are-using-food-weapon-war/6193616.html (E.T. 14.4.2025).

⁷⁶ Middle East Council on Global Affairs, Syria Post- Assad: Scenarios and Regional Dynamis, <https://mecouncil.org/publication/syria-post-assad-scenarios-and-regional-dynamics/> (E.T. 19.7.2025).

⁷⁷ World Food Programme, Syria, <https://www.wfp.org/emergencies/syria-emergency> (E.T. 20.7.2025).

⁷⁸ Eddy Wax, The Starvation of a Nation: Putin Ses Hunger as a Weapons in Ukraine, Politico (2022), <https://www.politico.eu/article/the-starvation-of-a-nation-how-putin-is-using-hunger-as-a-weapon-in-ukraine/> (E.T. 14.4.2025).

Ukrayna'yı yeniden aç bırakarak teslim olmaya mecbur etmeye çalıştığı iddia edilmektedir. Rusya'nın Ukrayna'daki savaşı, uzun süredir küresel tarım piyasalarındaki en büyük askeri kaynaklı bozulmaya neden olmuştur. Ukrayna'daki silahlı çatışma, dünya çapındaki gıda pazarları için önemli zorluklar teşkil etmiştir. BM Genel Sekreteri Antonio Guterres 2023'de durumu şu ifadelerle özetlemiştir: "*Gıda üretimi ve bulunabilirliği çatışma, iklim değişikliği, enerji ve daha fazlası tarafından sekteye uğramaktadır*".⁷⁹ Bu ifadeler, gıda güvenliğinin Ukrayna topraklarındaki aktif askeri operasyonlar dahil olmak üzere çatışmalar ve diğer nedenlerden dolayı karmaşıklaştığını göstermektedir.

Ukrayna'nın tarım sektörü, Şubat 2022'den beri Rusya savaşında önemli bir cephe olmuştur. Rusya'nın Ukrayna'nın tarımsal altyapısını hedef almasının temel amacı, Ukrayna'nın ana gelir kaynaklarından birini baltalamaktır. Bu durumun etkileri sadece ülke içinde sınırlı kalmamış, Ukrayna'nın azalan üretimi ve ihracatı nedeniyle tarım piyasasında küresel dalgalanmalar meydana gelmiştir. Nitekim BM Gıda ve Tarım Örgütü Gıda Fiyat Endeksine göre, dünya gıda fiyatları Mart 2022'de tüm zamanların en nominal seviyelerine yükselmiştir.⁸⁰ Buna karşılık, Ukrayna'nın azalan ihracatı bir diğer küresel tarımsal ihracatçı olan Rusya için adeta bir nimet niteliğinde olmuş ve bu durumu yumuşak güç kaynağı olarak kullanmıştır. Nitekim 2022 yılının başlarında Rusya eski Devlet Başkanı Dimitry Medvedev, gıdanın Rusya'nın "*sessiz silahı*" olduğunu ifade etmekten çekinmemiş, Ağustos 2023'de ise Devlet Başkanı Vladimir Putin, "*Ukrayna tahılını Rus tahılıyla değiştirme*" niyetlerini dile getirmiştir.⁸¹

Savaşın Ukrayna'daki tarımsal üretim üzerinde doğrudan ve dolaylı pek çok etkisi vardır. Örneğin işgal altındaki Donetsk, Luhansk, Herson ve Zaporizhia bölgeleri, 2016-2020 yılları arasında ülkede üre-

⁷⁹ Filho/Fedoruk/Pires Eustachio/Barbir/isovska/Lingos/Baars, How the War in Ukraine Effects Food Security, s. 3996.

⁸⁰ Caitlin Welsh/Joseph Glauber, Conflict, Food as the "Silent Weapon": Russia's Gain and Ukraine's Losses, Center for Strategic & International Studies, (2024), <https://www.csis.org/analysis/food-silent-weapon-russias-gains-and-ukraines-losses> (E.T. 14.4.2025).

⁸¹ Astrid Prange de Oliveira, Fact Check: Are Food Supplies Being Weaponized?, (2022), DW, <https://www.dw.com/en/fact-check-is-hunger-being-used-as-a-weapon-in-the-ukraine-war/a-61955916> (E.T. 14.4.2025); Welsh/Glauber, Conflict, Food as the "Silent Weapon": Russia's Gain and Ukraine's Losses.

tilen buğdayın yaklaşık %21'ini, arpanın %17'sini ve ayçiçek tohumunun %19'unu oluştururken, savaştan sonra bu oranlarda ciddi düşüş yaşanmıştır.⁸² NASA'nın Küresel Gıda Güvenliği ve Tarım Konsorsiyumu olan NASA Harvest tarafından yapılan analiz, savaş nedeniyle 2023 yılında Ukrayna'da terk edilen ekili alan miktarının ülkedeki toplam ekili alan miktarının yaklaşık %7.5'e tekabül ettiğini saptamıştır.

Savaşın Ukrayna'nın ihracatına etkileri de hemen görülmüştür. Örneğin, Ukrayna'nın Karadeniz limanlarından yapılan ihracat, işgalden önceki hafta, nakliye yollarının mayınlanması ve Rus gemilerinin deniz yollarında devriye gezmesi nedeniyle durmuştur. 24 Şubat'taki işgal sırasında ise, üretilen mısırın %40-45'i sevkiyat için limanlarda beklemekteydi. Karadeniz'den yapılan sevkiyatın durmasıyla, ihracat karadan, nehirlerden ve demiryolları aracılığıyla Polonya, Macaristan, Slovakya ve Romanya üzerinden Avrupa'daki varış noktalarına ve Romanya'daki köstence limanına sevk edilebildiyse de bu yollardan yapılan sevk, limanlardan yapılacak sevk seviyesinin üçte biri oranında kaldığı belirtilmektedir.⁸³ Bir sonraki ekin döneminde ise üreticiler depolama kısıtlamalarıyla karşılaşmış; bu durum daha yüksek nakliye maliyetleriyle de birleşince yerel tahıl ve yağ tohumlarının fiyatlarını düşürmek zorunda kalmışlardır. BM'nin aracılık ettiği Karadeniz Tahıl Girişimi Temmuz 2022'de yürürlüğe girmiş ve Ukrayna tahıl ve yağ tohumu ihracatı Odessa çevresindeki üç limandan yeniden başlayabilmiştir. Ne var ki Rusya, Kasım 2022'de anlaşmayı geçici olarak askıya aldı ve defalarca çekilmekle tehdit etmesinin akabinde Temmuz 2023'te tek taraflı olarak feshetmiştir.⁸⁴ 2023 yazının sonlarında ihracatçılar yeniden alternatif rotalar aramaya başlamış ve sonbaharın başlarında ihracat alanında keskin bir düşüş yaşanmıştır.⁸⁵ Tüm bun-

⁸² de Oliveira, Fact Check: Are Food Supplies Being Weaponized?.

⁸³ Welsh/Glauber, Conflict, Food as the "Silent Weapon": Russia's Gain and Ukraine's Losses; Akçe, İnsani Güvenlik Kapsamında Gıda Güvenliği Sorunsalını İncelemek, s. 221.

⁸⁴ Welsh/Glauber, Conflict, Food as the "Silent Weapon": Russia's Gain and Ukraine's Losses.

⁸⁵ Ukrayna'nın Karadeniz'deki askeri başarıları Rus donanma filosunun Batı Karadeniz'den çekilmesine yol açtı ve bu da Karadeniz limanlarından tarım ürünlerinin gönderilmesine izin veren bir insani koridorun yeniden kurulmasını sağladı. Bu da ihracatın 2023 yılı sonuna doğru yeniden toparlanmasını sağlamıştır. Akçe, İnsani Güvenlik Kapsamında Gıda Güvenliği Sorunsalını İncelemek, s. 225.

ların yanında, Rus birliklerinin tarım arazilerini tahrip ettiği ve bazı bölgelerde mahsullerin yetişmesi gereken toprağa mayın döşediği de bilinmektedir. Nitekim Rusya inisiyatiften çekildikten birkaç saat sonra, sadece Karadeniz’de değil, Tuna Nehri’nde de günlük hedefli saldırılarla Ukrayna’nın tahıl depolama tesislerini ve liman altyapılarına saldırılar düzenlemiştir.⁸⁶

Tarımsal alanındaki gerilemeler yanında savaş sırasında kullanılan bir diğer taktik olan kuşatmalarda da açlığın bir silah olarak kullanıldığı ileri sürülmüştür. Örneğin 2022 yılında Mariupol şehrinin 85 günlük kuşatması sırasında “*sivil halkın hayatta kalması için vazgeçilmez olan nesnelere*” sistematik olarak saldırılmıştır.⁸⁷ Gıdaya erişimin zorlaşmasının yanı sıra kuşatma altında kalan sivillerin suyu, elektriği ve doğalgazı kesilmiş; sivil halk su birikintilerinden, kalorifer peteklerinden ve eriyen karlardan su içmek zorunda bırakılmıştır.⁸⁸ Bu dönemde insani yardımın şehre girişine izin verilmediği ve zaman zaman gıda dağıtım noktalarına saldırılarda bulunulduğu belirtilmiştir.⁸⁹ Şehirde yaşanan bu hadiselerin savaş suçu teşkil ettiği iddiası, Ukrayna tarafından UCM’ye sunulan başvuru dosyasında yer bulmuştur.⁹⁰

Rusya’nın pek çok farklı şekilde gıdayı bir savaş silahı olarak kullandığı konusunda duraksama yoktur. Rusya’nın kullandığı bu saldırı stratejilerin bilinçli olarak açlık yaratmak amacıyla yapıldığı söylenebilir. Ukrayna Tarım Bakanı Roman Leshchenko’ya göre, Rusya, tıpkı Stalin’in 1930’larda yaptığı gibi kitlesel açlığı bir silaha dönüştürmeye çalışmaktadır.⁹¹ Ülke’nin buğday gibi stratejik gıda stokları,

⁸⁶ Joseph Borrell Fontelles, Russia Must Stop Using Food as a Weapon, (2023), https://www.eeas.europa.eu/delegations/kyrgyz-republic/russia-must-stop-using-food-weapon_en?s=301 (E.T. 14.4.2025).

⁸⁷ Dan Sabbagh, Russia Accused of Deliberate “Starvation” Tactics in Mariupol in Submission to ICC, (2022), <https://www.theguardian.com/world/article/2024/jun/13/russia-accused-of-deliberate-starvation-tactics-in-mariupol-in-submission-to-icc> (E.T. 27.4.2025).

⁸⁸ Sophie Tanno/Ivana Kottasova/Olga Voitovych, Russia Accused of Using Hunger as a Weapons of War in Ukraine, CNN World, (2024), <https://edition.cnn.com/2024/06/13/europe/russia-ukraine-mariupol-hunger-war-crime-intl/index.html> (E.T. 14.4.2025).

⁸⁹ Wax, The Starvation of a Nation: Putin Ses Hunger as a Weapons in Ukraine.

⁹⁰ Sabbagh, Russia Accused of Deliberate “Starvation” Tactics in Mariupol in Submission to ICC.

⁹¹ Wax, The Starvation of a Nation: Putin Ses Hunger as a Weapons in Ukraine.

savaşa rağmen 20'den fazla bölgede tarımsal faaliyetin devam etmesi ve iç pazarda ihraç edilenden çok daha fazla miktarda gıda üretilmesi Holodomor ölçeğinde açlık kaynaklı ölümlerden kaçınabileceğın göstergeleri olsa da ülkenin tarım sektörünün işgalden kurtulmasının muhtemelen uzun zaman alacağı düşünöldüğünde, ticari faaliyetlerin daha ciddi oranda tehlikeye girmesi durumunda gıda üretiminde uzun vadeli sorunlar kaçınılmaz olabilir. Ülkedeki durum, çalışmamız kapsamında değerdendirilen diğerdere ülkeler kadar endişe verici olmasa da, Dünya Gıda Programı'nın güncel verilerine göre, ülkede nüfusun %15'ine tekaböl eden 5 milyon kişı gıda ve geçim yardımına ihtiyaç duymaktadır.⁹²

D. Sudan

Sudan'da yıllarca süren gerilimin ardından, Nisan 2023'te Sudan Silahlı Kuvvetleri (SSK) ve paramiliter grup Hızlı Destek Güçleri (HDG) arasında başkent Hartum'da başlayan şiddetli çatışmalar kısa sürede ülke geneline yayılmıştır. Çatışmalar nedeniyle milyonlarca insan zorunlu olarak yerinden edilmiştir. Yoğun şiddet eylemleri ve insani yardım akışındaki engellemeler yaygın akut gıda yetmezliğine bağılı ölümlere ve yerinden edilme krizlerine yol açmıştır.⁹³ El-Fasher'deki kuşatma ise yüz binlerce sivil, yiyecek ve su eksikliğinden kaynaklanan şiddetli açlık susuzluktan muzdarip bir şekilde mahsur bırakmıştır. HDG milislerinin yollarına çıkan her şeyi yağmaladığı bildirilmiştir. Bunlar arasında hastaneler, pazar yerleri ve tarım alanları vardır. Öte yandan, SSK önemi altyapıları bombalamış, açlığın en kötü olduğı Darfur gibi bölgelerde ise, HDG tarafından kontrol edilen bölgelere yardımı kesmiştir.⁹⁴ Örneğın, STK'lar sınırlı da olsa yardım ulaştırmak için hükümetin onayını almaya çalışırken bile, yetkililer yardım konvoylarının Güney Kordofan ve Darfur'a ulaşmasını yet-

⁹² Ülkede gayrisafi yurt içi hasıla 2022'de 2021'e kıyasla yüzde %29'dan fazla daralmış, tarımsal faaliyetler ise %39 oranında düşmüştür. Bkz. World Food Programme, Emergency: Ukraine (2025), <https://www.wfp.org/emergencies/ukraine-emergency> (E.T. 14.4.2025).

⁹³ Kemmerling/Schetter/Wirkus, The Logics of War and Food (In)Security; Conley/Waal, The Purposes of Starvation, s. 703.

⁹⁴ Alex de Waal, Hunger as a Weapon: A War Strategy from Sudan to Gaza, (2024), <https://worldpeacefoundation.org/blog/hunger-as-a-weapon-a-war-strategy-from-sudan-to-gaza/> (E.T. 14.4.2025).

kilendirmeyi reddetmiştir.⁹⁵ Benzer şekilde, milis güçlerinin yardım merkezlerini yağmaladığı ve ihtiyaç sahiplerine yardımların ulaşmasını engellediği belirtilmektedir.⁹⁶ BM'nin Haziran 2024'te yaptığı bir açıklamada Sudan'da, SSK ve HDG arasındaki savaş nedeniyle halen ülkede bulunan veya kaçmak zorunda kalan 25 milyondan fazla sivilin ciddi açlık tehdidiyle karşı karşıya olduğunu ve insani yardıma ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir. Ancak yine çatışmalar nedeniyle, insani yardımın ulaştırılmasının ve ekinlerin hasatının sekteye uğratıldığı ve kuraklığın kaçınılmaz görüldüğü bildirilmiştir.⁹⁷

Dünya Gıda Programı'nın güncel verilerine göre ülkede 24.6 milyon insan akut açlıktan muzdariptir. Ülke çapında 10 bölgede kıtlık olduğu teyit edilmiş olup, ayrıca 17 bölge de bu riskle karşı karşıyadır. Bugün Sudan'da yaşanan gıda güvensizliği ve yerinden edilmenin boyutu daha önce hiç görülmemiş ve tanık olunmamış bir boyuttadır. Sudan'daki kıtlık, çok katmanlı krizlerin ürünüdür. 2024 yılındaki yoğun yağışlar ve sel felaketleri ise durumu daha kötü bir hale getirmiş, on binlerce kişi daha yerinden edilmiş ve insani yardımın ulaşması zorlaşmıştır. Esasen ülkenin savaştan önce de işlevsiz bir gıda sistemi vardı. Nisan 2023'te iç savaşın patlak vermesinden önce bile ülke, en yüksek gıda yardımına duyan ülkeler arasındaydı. Savaş ise bu kötü tabloyu tam anlamıyla felakete dönüştürmüştür. Temmuz 2024'te, Kıtlık İnceleme Komitesi'nin bir kararı, Kuzey Darfur eyaletindeki Zamzam'daki kıtlık koşullarının felaket boyularına ulaştığını belirtmiştir.⁹⁸ Aynı dönem Orta Darfur'daki bir sağlık tesisinde günde en az beş çocuğun yetersiz beslenmeden hayatını kaybettiği bildirilmiştir.

Öte yandan üç uluslararası yardım kuruluşu yayınlamış oldukları Rapor'da şu ifadelerle yer vermiştir: "çatışmanın tarafları gıda sistemini ka-

⁹⁵ Salma Daoudi, *Famine as Warfare: Engineered Starvation in Gaza and Sudan*, The Tahrir Institute For Middle East, (2024), Policy <https://timep.org/2024/10/16/famine-as-warfare-engineered-starvation-in-gaza-and-sudan/> (E.T. 14.4.2025); Kemmerling/Schetter/Wirkus, *The Logics of War and Food (In)Security*.

⁹⁶ Daoudi, *Famine as Warfare: Engineered Starvation in Gaza and Sudan*.

⁹⁷ United Nations, Press Release: *Using Starvation as a Weapon of War in Sudan Must Stop: UN Experts*, (2024), <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2024/06/using-starvation-weapon-war-sudan-must-stop-un-experts> (E.T. 14.4.2025).

⁹⁸ Center for Strategic & International Studies, *Conflict, Hunger and Famine in Sudan*, (2024), <https://www.csis.org/analysis/conflict-hunger-and-famine-sudan> (E.T. 14.4.2025).

sıtlı bir şekilde bozmuş ve bu durum geçim kaynaklarının yok olmasına ve kitle-sel yerinden edilmelere yol açmıştır. Ayrıca yardım bekleyen milyonlarca sivil insani yardımların ulaştırılması kasıtlı bir şekilde engellenmiştir”.⁹⁹ Rapor’da, tarım arazilerinin savaş alanına dönüştürüldüğü ve yağmalandığı, sanayi sektöründeki fabrikaların yüzde %90’ından fazlasının artık faaliyet göstermediği, bankacılık sektörünün bazı bölgelerde tamamen çöktüğü, yardımların yaygın bir şekilde yağmaya uğradığı, belirli bölgeleri isteseler de terk edemeyen insanların kuşatma altında kaldığı ve nakit ve gıda gibi temel ihtiyaç maddelerinin tedarik hatlarının kesildiği belirtilmektedir.¹⁰⁰ Rapor’da ayrıca Sudan Ordusu hayati önem taşıyan tedarik yollarını kasıtlı olarak kesmekle, paramiliter güçler ise yardım konvoylarının ihtiyaç duyulan bölgelere ilerlemesini engellemekle suçlanmıştır.¹⁰¹ Bu iddiaların tümü Sudan Ordusu tarafından yalanlanmıştır.

Nisan 2025 itibariyle ülkede çatışmalar devam etmektedir. BM, iç savaştan kaçan yaklaşık 700.000 kişiye ev sahipliği yapan Sudan’ın batı Darfur bölgesindeki kamplara yönelik saldırılarda en az 20 çocuğun ve aralarında bir sağlık ekibinin de bulunduğu 100’den fazla sivilin öldürüldüğünü bildirmiştir.¹⁰² El-Feshher ve yakınındaki iki kampa düzenlenen saldırılar, HDG’ye atfedilmiştir. Grup, 13 Nisan’da Zamzam’ın kontrolünü ele geçirdiğini açıklamış ancak vahşet iddialarını yalanlamıştır. Ne var ki, Darfur bölgesindeki şiddet eylemleri, ordu ile paramiliter güçler arasındaki iç savaşın yaklaşık iki yıl önce başlamasından bu yana en kötü seviyelerde seyretmektedir.

Kanımızca Sudan’da açlık, sadece savaşın dolaylı bir sonucu değil, daha ziyade savunmasız sivilleri daha da zayıflatmak ve manipüle

⁹⁹ The Irish Times, Hunger Being Used as Weapon in Sudan War, Humanitarian Organisations Say, (2024), <https://www.irishtimes.com/world/africa/2024/09/03/hunger-being-used-as-weapon-in-sudan-war-humanitarian-organisations-say/> (E.T. 14.4.2025).

¹⁰⁰ The Irish Times, Hunger Being Used as Weapon in Sudan War, Humanitarian Organisations Say.

¹⁰¹ Rapor’da, “çatışmanın tüm tarafları, kontrol ettikleri bölgelerde önemli ve genellikle öngörülemeyen bürokratik ve idari engellemeler koymuşlardır. Bu da hayatları kurtarma ve acıyı hafifletme yönündeki insani çabaları yavaşlatmış ve engellemiştir” ifadelerine yer verilmektedir.

¹⁰² The Guardian, More than 200 Civilians Killed as Sudan’s RSF Attacks Darfur Displacement Camps, (2025), <https://www.theguardian.com/world/2025/apr/13/sudans-rsf-kills-civilians-in-attacks-on-darfur-refugee-camps> (E.T. 14.4.2025).

etmek için kullanılan kasıtlı bir taktiktir. Bu çatışma, gıda erişiminin stratejik manipülasyonu, her bağlamda farklı şekilde ortaya çıksa da siyasi ve askeri güçlerdeki farklı aktörlerin açlığı nasıl yönettiğini büyük ölçüde ortaya koymaktadır. Sudan’da etnik çekişme, her şeyden önce tarım sistemlerini harap etmiş ve gıdayı kıt bir meta haline getirmiştir. Sudan’ın en verimli eyaletlerinden bazılarını vurarak hem SSK hem de HDG kasıtlı olarak tarımsal üretim döngüsünü bozmuş, topraklarını terk etmeye zorlanan çiftçiler ve diğer sivil nüfus, kendilerini geçindirmek için güvendikleri tarımsal ürünlerden mahrum kalmıştır. Münferit saldırılar olarak nitelendirilemeyecek bu eylemler, yıkıcı bir politikanın parçalarıdır. Bu eylemler yolların, pazar yerlerinin ve önemli altyapıların hedef alınmasıyla birleştiğinde ise tedarik zincirleri ve gıda dağıtımı bazı en kritik bölgelerde neredeyse durma noktasına gelmiş, bazılarında ise endişe verici derecede yavaşlamıştır. Ülkedeki şiddetli çatışmalar her geçen gün daha çok bölgeyi yaşanmaz hale getirirken, kitlesel yerinden edilme krizi, halkın zaten kısıtlı olan tarımsal ürün üretme ve satın alma kabiliyetini daha da kısıtlamaktadır. Ayrıca mülteci kamplarında mevcut gıda yardımının eksikliği, gıda güvensizliğini hafifletmeyi amaçlayan yardıma erişimi engellemeye yönelik sistematik politikaların doğrudan sonucu olarak değerlendirilmelidir. Özetle gıda, SSK ve HDG arasındaki son güç mücadelelerinin de merkezinde olmaya devam etmekte hem hayati hem de stratejik bir silah olarak kullanılmaya devam etmektedir.

E. Gazze

İsrail, Gazze Şeridi’ndeki yıkıcı savaşta Filistinlilere karşı gıdayı ve uluslararası insani yardımı, kolektif baskı aracı olarak kullanmaktadır. Bölgedeki siviller zaman içinde önce kıtlık benzeri gıda koşullarına maruz bırakılmıştır. Aşırı gıda kıtlığı ise giderek artan ciddi bir tehlikedir. BM ajanslarına göre, yarım milyondan fazla Gazzeli felaket boyutundaki açlık ile karşı karşıyadır. Bombardımanlar, gübre gibi temel tarımsal ürünlerin ithalatının engellenmesi, balıkçılık alanlarının sıkı denetimi ve insani koşulların zayıf durumunun birleşimi, Gazze halkının koşullarını hızla kötüleştirmektedir.¹⁰³ İsrail ve en büyük destekçisi ABD, amaçlarını gizleme ihtiyacı duymamakta; amacın Gazze’yi

¹⁰³ Daoudi, *Famine as Warfare: Engineered Starvation in Gaza and Sudan*.

Filistinlilerden kurtarmak ve onları Sudan veya Somali gibi ülkelerden birine göç etmeye “gönüllü” olarak ikna edene kadar planın parçası kapsamında “her türlü adımı” atacaklarını dile getirmektedir.¹⁰⁴

Kronolojik olarak baktığımızda bu savaşta gıdanın bir savaş stratejisi olarak kullanıldığını gösteren pek çok örnek vardır. Örneğin, 9 Ekim 2023’te İsrail, Gazze’de “*tam abluka*” ilan ederek tüm yiyecek, su, tıbbi malzeme, yakıt ve elektrik girişini durdurmuştur. Dönemin Savunma Bakanı Yoav Gallant, “*insan hayvanlarına*” karşı harekete geçileceğine söz vererek “*tam kuşatma*” emri vermiştir. 24 Kasım 2023’te İsrail ve Hamas arasında geçici bir anlaşma sağlanmış ve Gazze’ye giden insani yardımların az da olsa artırılmasına izin verilmiştir.¹⁰⁵ Şubat 2024’te İsrail ordusunun, insani yardım konvoylarına yönelik çok sayıda saldırı gerçekleştirdiği bildirilmiştir. BM, diğer uluslararası kuruluşlar ve yardım kuruluşları, İsrail yetkililerinin bölgeye girmesi planlanan birçok yardım konvoyunu kasıtlı olarak engellediğini defalarca bildirmiştir.¹⁰⁶ 1 Nisan 2024’te İsrail’in drone saldırıları, Dünya Merkez Mutfağı’nın (World Central Kitchen) bir yardım konvoyunu hedef almıştır. Dünya Merkez Mutfağı, Filistinlilere yardımlarını geçici veya daimî olarak durduran birçok uluslararası yardım kuruluşuna benzer şekilde insani yardım operasyonlarını durdurmak zorunda kalmıştır.¹⁰⁷ 6 Ekim’de İsrail Ordusu, tüm bölgeyi bir savaş bölgesi olarak

¹⁰⁴ Nitekim Benjamin Netanyahu yakın zamanda “Gazze şeridi’ndeki genel güvenliği sağlayacağız ve Trump’ın gönüllü göç planının gerçekleştirilmesine izin vereceğiz. Plan bu, bunu saklamıyoruz ve her an müzakere etmeye hazırız” ifadelerini kullanmıştır. Bkz. Human Rights Watch, Israel: Starvation Used as Weapons of War in Gaza, (2024), <https://www.hrw.org/news/2023/12/18/israel-starvation-used-weapon-war-gaza> (E.T. 16.4.2024).

¹⁰⁵ BM ve uluslararası yardım kuruluşları, Gazze’ye giren yardım miktarının çoğunluğu çocuklardan oluşan nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak için oldukça yetersiz olduğunu bildirmiştir.

¹⁰⁶ Al Jazeera Staff, A Timeline of Israel’s Weaponisation of Aid to Gaza.

¹⁰⁷ Bkz. World Central Kitchen Suspends Gaza Operations After Members Hit in Israeli Strike, (2024), <https://www.rte.ie/news/2024/1130/1483869-middle-east/#:~:text=World%20Central%20Kitchen%20suspends%20Gaza%20operations%20after%20members%20hit%20in%20Israeli%20strike&text=The%20US%2Dbased%20charity%2C%20the,killed%20at%20least%2032%20Palestinians.> (E.T. 15.4.2025). Al Jazeera’ye bağlı Sanad Doğrulama Ajansı’nın yaptığı araştırma, üç aracın kasıtlı olarak vurulduğunu ve bunun İsrail’in Gazze’ye yönelik saldırılarının başlangıcından bu yana, çoğunluğu Filistinli yardım görevlileri, olmak üzere yüzlerce kişinin öldüğüne işaret etmiştir.

ilan etmiş ve binlerce Filistinliye zorunlu tahliye emri vererek, kuzey Gazze'ye büyük bir kuşatma başlatmıştır.¹⁰⁸ 19 Ocak 2025'de ateşkes uygulaması, Gazze'ye insani yardım akışının artmasına izin vermiştir. Bu dönemde İsrail, Gazze'ye daha fazla yardım konvoyunun girmesine izin verse de yardım hacmi yine de ateşte kararlaştırılan miktardan çok daha az olarak nitelendirilmiştir¹⁰⁹. Mart 2025'e gelindiğinde savaşın başlangıcından bu yana, İsrail ikinci kez Gazze'ye tam insani yardımların girişini durdurmuştur.¹¹⁰ Çalışmanın hazırlandığı tarih olan Nisan ayının ortasında bu emir hala yürürlüktedir.

Bölgede savaşın tekrardan yinelenmesinin ardından Gazze adeta bir moloz yığınının dönmüştür.¹¹¹ Uzun süredir devam eden abluka, tarımsal üretimi ve küçük ölçekli gıda üreticilerinin geçim kaynaklarını ciddi şekilde etkilemiştir. Bölgede insanların yiyebileceği herhangi bir şeyin yetiştirilmesi mümkün değildir. BM'nin Kasım 2024'te uydu görüntüleri üzerine yaptığı bir analizde, bölgedeki ekili arazinin %70'inin bombardımanlardan hasar gördüğü veya tamamen yok edildiği, sığırların ise %90'ından fazlasının öldüğü belirtilmiştir.¹¹²

Kasım 2024'te UCM, Gallant ve Başbakan Netanyahu hakkında "*savaş yöntemi olarak aç bırakma*" gibi ciddi suçlamalarla tutuklama emri çıkarmıştır.¹¹³ Daire, gıda, su, elektrik, yakıt ve özel tıbbi malzemelerin eksikliğinin Gazze'deki sivil nüfusun bir kısmının yok olmasına yol açacak yaşam koşullarını yarattığına ve bunun sonucunda yetersiz beslenme ve

¹⁰⁸ Örneğini yerinden edilmiş Filistinlilere barınak sağlamak için tasarlanan binlerce mobil evin ve yıkılan evlerin ve altyapının molozlarını temizlemek için gereken ağır iş ekipmanlarının girişi engellenmiştir. Bkz. Al Jazeera Staff, A Timeline of Israel's Weaponisation of Aid to Gaza.

¹⁰⁹ Al Jazeera Staff, A Timeline of Israel's Weaponisation of Aid to Gaza.

¹¹⁰ Al Jazeera Staff, A Timeline of Israel's Weaponisation of Aid to Gaza.

¹¹¹ İnsani yardımın ulaşması açısından yaşanan zorlukların ve engellemelerin kronolojik olarak anlatımı için bkz. Al Jazeera Staff, A Timeline of Israel's Weaponisation of Aid to Gaza, (2025), AlJazeera, <https://www.aljazeera.com/news/2025/3/25/a-timeline-of-israels-weaponisation-of-aid-to-gaza> (E.T. 15.4.2025).

¹¹² Mahdawi, Gaza is a Killing Field Where People are Being Starved. How long Will the World Tolerate This?.

¹¹³ Süreç ve tutuklama talebi hakkında detaylı bilgi için bkz. Elif Gökşen, "Uluslararası Ceza Mahkemesi Savcılık Teşkilatının Filistin Soruşturmasına Tutuklama Talebi", *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 2, C.23, (2024), 775-825; Selcen Erdal, "Uluslararası Hukukun Kara Deliği: İsrail ve "Küresel Vicdanın Umut Işığı": Uluslararası Ceza Mahkemesi", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 1, C. 33, 559-576.

susuzluk nedeniyle çocuklar da dahil olmak üzere sivillerin ölümüne yol açtığına inanmak için makul gerekçeler bulunduğunu tespit etmiştir.¹¹⁴ Daire aynı zamanda, Gallant ve Netehnyahu'nun 8 Ekim 2023 ile 20 Mayıs 2024 tarihleri arasında Gazze'deki sivil halkı gıda su, ilaç ve tıbbi malzemeler ile yakıt ve elektrik de dahil olmak üzere hayatta kalmaları için vazgeçilmez nesnelerden "*kasıtlı ve bilerek*" mahrum bıraktıklarına inanmak için makul gerekçeler bulunduğunu değerlendirmiştir.¹¹⁵ Bu bulgu, Netenyahu ve Gallant'ın uluslararası insancıl hukuku ihlal ederek insani yardımı engellemedeki rolüne ve emrindeki tüm yollarla yardımı kolaylaştırmadaki başarısızlıklarına dayanmaktadır. Daire, bu kişilerin davranışlarının insani yardım kuruluşlarının Gazze'deki ihtiyaç sahibi nüfusa yiyecek ve diğer temel ihtiyaçları sağlama kabiliyetinin bozulmasına yol açtığını tespit etmiştir.¹¹⁶

BM Filistinli Mülteciler Ajansı'nın iletişim direktörü Nisan 2025'in başında İsrail'in kuşatması altındaki Gazze şeridine gıda ve insani yardım girişinin engellenmesinin ardından Gazze'de gıda kaynaklarının hızla tükenmekte olduğunu bildirmiştir. Çeşitli BM örgütleri ise, Gazze'nin eşi benzeri görülmemiş bir açlık krizi nedeniyle sadece kıtlık riski altında değil, bizzatıhi kıtlık içinde olduğuna vurgu yapmaktadır.¹¹⁷ Bu çalışmayı hazırlarken, İsrail'in ablukasının yürürlüğe girmesinden bu yana yaklaşık yedi hafta geçmiştir ve şeritteki 2.3 milyon insanın büyük çoğunluğunun yeterli yiyeceğe ulaşamadığı bildirilmektedir.¹¹⁸ Abluka'dan önce Dünya Gıda Programı, Gazze gene-

¹¹⁴ International Criminal Court, Press Release: Situation in the State of Palestine: ICC Pre-Trial Chamber I Rejects the State of Israel's Challenges to Jurisdiction and Issues Warrants of Arrest for Benjamin Netanyahu and Yav Gallant. Bkz. Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin 21 Kasım 2024 tarihli Basın Bülteni, <https://www.icc-cpi.int/news/situation-state-palestine-icc-pre-trial-chamber-i-rejects-state-israels-challenges> (E.T. 15.4.2025).

¹¹⁵ International Criminal Court, Press Release: Situation in the State of Palestine: ICC Pre-Trial Chamber I Rejects the State of Israel's Challenges to Jurisdiction and Issues Warrants of Arrest for Benjamin Netanyahu and Yav Gallant.

¹¹⁶ Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin 21 Kasım 2024 tarihli Basın Bülteni.

¹¹⁷ Abdi Hassoun/Ahmed Hamad/Dalal Iriqat/Mohammed Nijim/Yamina Bouchikh/Mohamed Buheji/Tahani Z. Aldahdouh, "The Implications of the Ongoing War on Gaza For Food Sustainability", *Sustainable Futures*, S. 9, (2025), 1-14, s. 5.

¹¹⁸ Nidal Al-Mughrabi/Olivia le Poidevin/Hatem Khaled, Six Weeks since Israel Imposed Total Gaza Blockade, Rast Food is Running Out, (2025), <https://www.reuters.com/world/middle-east/six-weeks-since-israel-imposed-total-gaza-blockade-last-food-is-running-out-2025-04-09/> (E.T. 15.4.2025).

lindeki 25 fırın aracılığıyla ekmek sağlamaktaydı ancak bu fırınların hepsinin kullanılmaz hale geldiği bildirilmiştir. Azalan gıdalar fahiş fiyatlara satılmış örneğin 25 kiloluk bir un çuvalı daha önce 6 dolara satılırken 60 dolara çıkmış, bir litre yemeklik yağ 1.5 dolardan 10 dolara çıkmıştır. Tıbbi yardım kuruluşu Sınır Tanımayan Doktorlar, ciddi yetersiz beslenme sorunu yaşayan çocuklar ve hamile kadınlarla karşılaştıklarını bildirmektedir.¹¹⁹ İsrail, Gazze'nin açlık kriziyle karşı karşıya olduğunu reddetmekte ve Gazze'yi yöneten Hamas'ı yardımları sömürmekle suçlamaktadır. İsrail Ordusu tarafından yapılan bir açıklamada, *"yardımları terörist örgütlerin eline aktarmadıkları ve aktarmayacakları"* belirtilmiştir.¹²⁰ İsrail Dışişleri Bakanlığı, Mart ayının başında sınır kapıları kapanmadan önce, ateşkesin sürdüğü 42 günlük sürede 25.000 yardım kamyonun Gazze'ye girdiğini ve Hamas'ın bu yardımları bir *"savaş makinesi"* olarak kullanarak yardımları yağmaladığını belirtmiştir. Hamas ise bu iddiaları reddederek, İsrail'i açlığı silahlandırmakla suçlamaktadır.¹²¹

F. Değerlendirme

Açlık ve yetersiz beslenmenin bir savaş stratejisi olarak kullanılmasının temel nedeni saldırgan tarafa bir dizi önemli avantaj sağlamasıdır. Greg Kennedy bu taktikle hedeflenenleri şöyle özetlemektedir: *"Açlık, savaş meydanında etkili bir araçtır; birçok açıdan bombardımanlar kadar etkilidir ancak bu etkilerin ortaya çıkması biraz daha uzun zaman alır"*.¹²² Her şeyden önce, sivil halkın zaman içinde zayıflayan bedenleri her türlü hastalığa karşı savunmasız hale gelir, korku ve umutsuzluk artar. Bunun ötesinde olası bir toplumsal direniş veya dayanışmanın önü-

¹¹⁹ Middle East Eye, Six Weeks After Israel Imposed Complete Gaza Blockade, Last of Food is Running Out, (2025), <https://www.middleeasteye.net/live-blog/live-blog-update/six-weeks-after-israel-imposed-complete-gaza-blockade-last-food-running> (E.T. 15.4.2025).

¹²⁰ Al-Mughrabi/Poidevin/Khaled, Six Weeks since Israel Imposed Total Gaza Blockade, Rast Food is Running Out.

¹²¹ Mahdawi, Gaza is a Killing Field Where People are Being Starved. How long Will the World Tolerate This? The Guardian, (2025), <https://www.theguardian.com/commentisfree/2025/apr/13/gaza-killing-starved> (E.T. 15.4.2025).

¹²² Greg Kennedy, Gaza: Weaponisation of Food Has Been Used in Conflicts for Centuries - But it Hasn't Always Resulted in Victory, The Conversation, (2024), <https://theconversation.com/gaza-weaponisation-of-food-has-been-used-in-conflicts-for-centuries-but-it-hasnt-always-resulted-in-victory-221476> (E.T. 20.4.2025).

ne geçilmiş olunur. Açlığa maruz kalan halk, hükümete veya direniş gruplarına, başta haklı olduklarını düşünseler bile teslim olmaları için baskı yapabilir çünkü sağlıklı düşünceleri bir süre sonra olanaksız hale gelir. Ancak elbette açlık üzerinden sağlanmaya çalışılan caydırıcılık, bu taktiği kullananlar için her zaman “başarıyı” getirmemektedir. Tam aksine, tarafsız kişilerin örgütlenmesine, müttefiklerinin çatışmaya dahil olmasına ve hatta terör eylemleriyle karşılık görmesine neden olabilir.

Açlık politikası, yalnızca fiziksel bir yok etme aracı olmayıp, aynı zamanda insan onurunu sistematik ve bilinçli şekilde hedef alan bir zulüm yöntemidir. Günlük alması gereken asgari kalori miktarının çok altında beslenebilen sivil halk, yavaş ve acı verici bir şekilde zayıflatılır, her türden hastalığa karşı savunmasız hale getirilir ve en nihayetince göç etmeye ve ölüme sürüklenir. Ancak bu türden bir sistematik uygulamayla, bedenin yanında insanların ruhunun çökertilmesi de amaçlanır; insanlar yiyecek için birbirleriyle rekabet haline girmeye zorlanır ve ahlaki sınırları zorlayan davranışlar sergilemeye zorlanır. Bir başka ifadeyle, açlık üzerinden kurulan baskı, insanlara insanlıklarını da unutturmayı hedefler. Han Yunus’ta yere dökülmüş unları toplayan Gazze halkı, sadece fiziksel bir açlıkla sınanmakla kalmayıp, aynı zamanda insan onurundan mahrum bırakılmanın etkileriyle de mücadele etmektedir. Gıda yardımına muhtaç olan insanların toprağa saçılan unları toplayacak duruma gelmesi insanlığın iflası olarak nitelendirilebilir.

Açlığın en bariz sonucu, hatta kimi zaman amaçlarından bir diğeri, insanları yaşadıkları bölgeden göç etmeye zorlayarak o bölgedeki demografik yapıyı değiştirmektir. Nitekim, çatışmaların başlamasının ardından Sudan’da 13 milyon kişinin yerinden edildiği, bunların 4 milyondan fazlasının ülke dışına çıktığı,¹²³ toplamda 6 milyon Yemenli’nin ülke içinde yer değiştirdiği veya ülke dışına çıkmak zorunda kaldığı;¹²⁴ 13 milyon Suriyeli’nin 6.5 milyonunun ülke dışına çıktığı, geriye ka-

¹²³ UNHCR, Sudan Crisis Explained, (2025), <https://www.unrefugees.org/news/sudan-crisis-explained/> (E.T. 20.4.2025).

¹²⁴ UNHCR, Yemen Crisis Explained, (2025), <https://www.unrefugees.org/news/yemen-crisis-explained/> (E.T. 22.4.2025).

lanların ülke içinde yer değiştirdiği;¹²⁵ 6 milyona yakın Ukrayna vatandaşının ülkeyi terk ettiği, 4 milyona yakınının ise ülke içinde yerini değiştirmek zorunda kaldığı bilinmektedir.¹²⁶ Gazze’de ise nüfusun %80’inin yer değiştirmek zorunda kalsa da bölge abluka altında olduğu için sivil halkın çoğunun Gazze dışına çıkması mümkün değildir. 2025 yılı itibariyle, en fazla göç veren ülkeler arasında Suriye, Sudan ve Ukrayna vardır. Kısaca silahlı çatışma ve zorunlu göç arasındaki bağlantı incelediğimiz tüm vakalarda ve neredeyse tüm silahlı çatışma ortamlarında, oldukça güçlüdür.

Ukrayna dışında incelemiş olduğumuz tüm örneklerde sivillere yönelik şiddet yaygın olarak değerlendirilebilir. Yemen, Suriye, Sudan ve Gazze’de sivil kayıplar yoğunluktayken, Ukrayna’da siviller, kısımen, daha az hedef alınmaktadır. Yemen ve Sudan’ın özellikle Darfur bölgesinde gözlemlenen yoğun gıda ablukası ve erişim engeli, tarımsal alt yapının çöküşü ve kıtlık her iki çatışmada gıdanın nasıl benzer yöntemlerle savaş silahı olarak kullanıldığını göstermektedir. Her iki çatışmada da köyler ve tarlalar yakılarak tahrip edilmiş, mahsuller, hayvanlar, sulama sistemleri ve tarım araçlarına büyük zararlar verilerek kullanılamaz hale getirilmiştir. Her iki ülkede de insani yardımın ulaşması savaşan gruplar tarafından kasıtlı olarak geciktirilmiş ve engellenmiştir. Sudan’da kıtlık, dramatik bir artış eğilimindeyken, Yemen’deki durum “dünyanın en büyük insani krizi” olarak tanımlanmaktadır.

Ukrayna örneğini incelemiş olduğumuz diğer ülkelerden farklı kılan bir husus daha vardır. Diğer örneklerde gıdanın stratejik bir şekilde kısıtlanmasının etkileri ülke içinde ortaya çıkmaktayken, Ukrayna’da bu durum küresel tahıl krizi ve dolayısıyla fiyat artışına neden olmuş, hatta doğrudan bu hedeflenmiştir. Ukrayna örneğinde gıdanın doğrudan sivil halkı hedef alarak bir savaş silahı olarak kullanıldığını söylemek doğru olmayacaktır. Özellikle saldırı altındaki bölgelerde tedarik zinciri ve ihracat yolları kesilmiş, bombardımanlarda tarımsal

¹²⁵ UNHCR, Syria Refugee Crisis Explained, (2025), <https://www.unrefugees.org/news/syria-refugee-crisis-explained/#:~:text=Since%202011%2C%20more%20than%2014,live%20below%20the%20poverty%20line.> (E.T. 22.4.2025).

¹²⁶ UNHCR, Ukraine Refugee Situation, (2025), <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (E.T. 22.4.2025).

araziler ve altyapılar, tahıl depoları ve limanlar vurulmuş, ancak bu uygulamalar aç bırakma amacıyla değil, önemli bir tahıl üreticisi olan Ukrayna'nın gıda zincirine müdahale etmek ve bu yolla kriz yaratmak amacıyla yapılmıştır. Bir başka ifadeyle gıda, jeopolitik bir baskı aracı haline getirilmiştir. Ukrayna örneği, bu yönüyle inceleye tabi tuttuğumuz diğer ülkelerden ayrılmaktadır.

Suriye'de rejim ve muhalif silahlı güçler arasındaki iç savaşta da gıda güvensizliği ülkede daha önce benzeri görülmemiş şekilde artmıştır. Sudan ve Yemen'de olduğu gibi ülkenin bazı bölgelerinde yarıdım erişimi kasıtlı şekilde engellenmiş, kuşatma taktiğiyle aç bırakma uygulanmıştır. Bazı bölgelerde halk aylarca temel gıda malzemelerine yeterince ulaşmadan yaşamak zorunda kalmış ve sivillerin gıdaya erişimi muhalifleri teslim olmaya zorlamak için pazarlık aracı haline getirilmiştir. Bu unsurlar, Gazze'deki durumla benzeşmektedir. Gazze'de şu an uygulanmaya devam eden tam ablukanın baskı kurarak Hamas'ı zayıflatma amacı taşıdığı söylene de bölgedeki tüm sivil nüfus büyük tehlike altındadır. Bölgede yaşanan insani krizin boyutu ve özelde açlık riski çok yüksektir. Bölgeye sadece gıdanın değil, su, tıbbi ilaç ve diğer temel maddelerin de girişi engellenmektedir. Gazze'de teslimiyetin sağlanması için uygulanan tam abluka incelemiş olduğumuz diğer silahlı çatışmalardan çok daha ağırdır ve sivil halk üzerindeki doğrudan etkileri her geçen gün artmaktadır. Özetle, her iki çatışmada da gıdanın sistematik olarak bir silaha dönüştürüldüğü söylenebilir.

SONUÇ

Açlık çoğu zaman, çatışmanın talihsiz bir yan ürünü değil, araçsallaştırılmış şiddetin doğrudan bir yöntemidir. Açlığın bir savaş taktiği olarak kullanılmasının kökeni çok eskilere dayanmaktadır. Günümüzde ısrarla kınanan ve uluslararası ceza hukuku tarafından net bir şekilde yasaklanmış olmasına rağmen bu tür uygulamaların silahlı çatışmalarda yaygın bir strateji olarak kullanılmaya devam edildiği görülmektedir. Ne var ki, bugüne dek bilinçli olarak yapılan kitlesel açlığa yol açma eylemlerinin, çoğunlukla ayrı bir suç tipi olarak cezalandırılmadığı görülmektedir. Bu tür eylemlerden bazıları insanlığa karşı suçlar, bazıları ise savaş suçları kapsamında değerlendirilebilmektedir. Çünkü kitlesel açlığa sürükleyen eylemlerin pek çoğu diğer cezalandırılabilir davranışlarla yakından ilişkilidir. Bugüne kadar

hiçbir mahkeme, açıkça gıdanın savaş silahı olarak kullanılmasından dolayı bir mahkûmiyet kararı vermemiştir.

BM Güvenlik Konseyi'nin 2417 sayılı Kararı ve akabinde Roma Statüsü'nde yapılan değişiklik son yıllarda bu alandaki en önemli gelişmelerdendir. Artık sivil halkın kasıtlı olarak aç bırakılması gerek uluslararası bir silahlı çatışmada gerekse uluslararası olmayan silahlı çatışmalarda açıkça savaş suçu olarak sayılmaktadır. Ancak bu suçu işleyenlerin cezasız kalmaması uluslararası toplumun güçlü iradesini de gerektirmektedir. Nitekim İsrail devlet yetkilileri hakkında Kasım 2024'te çıkarılan yakalama kararında, sivil halkın kasıtlı bir şekilde ve çeşitli yöntemlerle açlığa itildiğine inanmak için makul gerekçelerin olduğunun belirtilmesi bu iradenin bir yansıması olarak nitelendirilebilir. Ne var ki, Statü'ye taraf ülkelerin, daha önce de olduğu gibi, Mahkeme ile yeterli iş birliğini yapmadığı görülmektedir. Nitekim, İsrail başbakanı Netanyahu'nun Macaristan ziyareti sırasında ülkeden beklenen tutuklamanın gerçekleştirilmemesinin akabinde, 17 Nisan 2025'de Mahkeme, Macaristan'ın bunu neden gerçekleştirmediğine dair açıklama almak için soruşturma başlatmıştır.¹²⁷

Sadece Gazze'de veya bu çalışma kapsamında ele alınan çatışma alanları için değil, açlığın ve bunun üzerinden kurulan baskının yaratıldığı tüm silahlı çatışma faillerinin hesap verilebilirliğinin sağlanması uluslararası insancıl hukuk ve uluslararası ceza hukuku mekanizmaları aracılığıyla sağlanmalıdır. Zira savaşın taraflarının, gıdaya erişimi çeşitli yollarla engellemesi sivil halkın dayanıklılığının, gücünün, umudunun ve bizatihi insan onurunun ve yaşam hakkının tam kalbine bir saldırı teşkil etmektedir. Bu yöntemle kimi zaman bir toplu cezalandırma, kimi zaman zayıflatma, kimi zaman manipüle ederek kontrol altına alma hatta kimi zaman yok etme amaçlanmaktadır. Buna geçit vermek, çatışma döneminde bile kuralların olduğunun adeta inkârı anlamına gelmektedir.

¹²⁷ Gavin Blackburn, ICC Opens Inquiry into Hungary for Failing to Arrest Israeli PM Benjamin Netanyahu, Euronews, (2025), <https://www.euronews.com/my-europe/2025/04/18/meloni-trump-meeting-us-president-will-come-to-rome-possible-meeting-with-eu-institutions> (E.T. 19.4.2025).

Kaynakça

Makaleler

- Akçe Ersoy Tuğçe, "İnsani Güvenlik Kapsamında Gıda Güvenliği Sorunsalını İncelemek", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 2, Y. 16, (2023), 214-231.
- Al Fareh Ammar Mohammad, "The Impact of the War in Yemen on Artisanal Fishing of the Red Sea", *London School of Economics, Middle East Center*, (2018).
- Aliyev Pelin, "Rusya-Ukrayna Savaşı ve Afrika'da Gıda Güvenliği", *Africanian-İnonü Üniversitesi Afrika Araştırmaları Dergisi*, S. 1, Y. 3, (2023), 36-50.
- Alvarez Joaquin David Rodriquez, "The Weaponization of Hunger: An Analysis of Food Security in Conflict and Post Conflict Scenarios", *Journal of Human Security and Global Law*, S. 23, (2024), 1-24.
- Bachman Jeffrey, "A Synchronised Attack on Life: The Saudi-Led Coalition's Hidden and Holistic Genocide in Yemen and the Shared Responsibility of the US and UK", *Third World Quarterly*, S. 40, C. 2, (2019), 298-316.
- Bene Bene/d'Hotel Elodie Maitre d'Hotel/Pelloquin Raphael/Badaoui Outman/Garba Faroukou/Sankime Jocelyne, "Resilience - and Collapse - of Locak Food Systems in Conflict Affected Areas; Reflections from Burkina Faso", *World Development*, (2024), S. 176.
- Conley Bridget/de Waal Alex, "The Purposes of Starvation", *Journal of International Criminal Justice*, S. 4, C.17, (2020), 699-722.
- Değirmencioğlu Burcu, "Uluslararası İnsan Hakları Metinleri Işığında Çocukların Yeterli Gıdaya Erişim Hakkı", *Ankara Barosu Dergisi*, S. 1, C. 82, (2024), 41-79.
- Duman Ömer, "Uluslararası Hukuk Perspektifinden Yemen İç Savaşı", *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 51, C. 29, (2024), 693-731.
- Ellen Messer, "Conflict as a Cause of Hunger", *United Nations University Press*, (1998).
- Erdal Selcen, "Uluslararası Hukukun Kara Deliği: İsrail ve "Küresel Vicdanın Umud Işığı": Uluslararası Ceza Mahkemesi", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 1, C. 33, 559-576.
- Gökşen Elif, "Uluslararası Ceza Mahkemesi Savcılık Teşkilatının Filistin Soruşturmasına Tutuklama Talebi", *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 2, C.23, (2024), 775-825.
- Güzeloğlu Turan, "Küresel Gıda Krizi ve Beslenme Hakkı", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S. 80, (2009), 299-314.
- Hassoun Abdi/Hamad Ahmed/Iriqat Dalal/Nijim Mohammed/Bouchikh Yamina/Buheji Mohamed/Z. Aldahdouh Tahani, "The Implications of the Ongoing War on Gaza for Food Sustainability", *Sustainable Futures*, S. 9, (2005), 1-14.
- Head Michalel/Ziblim Shamsu-Deen, "Households Food Insecurity, Living Conditions, and Individual Sense of Security Among Burkina Faso Refugees in Ghana", *Plos One*, (2025).
- Leal Filho Walter/Fedoruk Maria/Pires Eustachio Joao Henrique Paulino/Barbir Jelena/Lisovska Tetiana/Lingos Alexandros/Baars Caterina, "How the War in Ukraine Effects Food Security", *National Library of Medicine*, S. 12, (2023), 3996-3987.

- Mundy Martha, "The Strategies of the Coalition in the Yemen War: Aerial Bombardment and Food War", *World Peace Foundation*, (2018).
- Murdoch Catriona, "Why and How the ICC Should Prosecute Starvation as a War Crime", *Jucticeinfo.net*, (2020).
- Pejic Jelena, "The Right to Food in Situations of Armed Conflict: The Legal Framework", *International Review of the Red Cross*, S. 844, C. 83, (2001), 1097-1112.
- Peerzada Akbulut Rabia Olay, "The Protection of the Right to Food: The Scope of International Law and the Case of Syria", *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, S. 1, C. 18, (2019), 113-162, s. 130.
- Riordan Kevin, "Shelling, Sniping and Starvation: The Law of Armed Conflict and the Lessons of the Simge of Sarajevo", *Victoria University of Wellington Law Review*, (2010), 149-178.
- Yamaner Melike Batur/Öktem Emre/Kurtdarcan Bleda/Uzun Mehmet, "12 Ağustos 1949 Tarihli Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri", *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları*, S. 42, (2009), s. 215-216.

İnternet Kaynakları

- Al Jazeera Staff, A Timeline of Israel's Weaponisation of Aid to Gaza, (2025), <https://www.aljazeera.com/news/2025/3/25/a-timeline-of-israels-weaponisation-of-aid-to-gaza> (E.T. 15.4.2025).
- Al-Mughrabi Nidal/le Poidevin Olivia/Khaled Hatem, Six Weeks since Israel Imposed Total Gaza Blockade, Rast Food is Running Out, Reuters, (2025), <https://www.reuters.com/world/middle-east/six-weeks-since-israel-imposed-total-gaza-blockade-last-food-is-running-out-2025-04-09/> (E.T. 15.4.2025).
- Amnesty International, Syria: "Surrender or Starve" Strategy Displacing Thousands Amounts to Crimes Against Humanity, (2017), <https://www.amnesty.org/en/latest/press-release/2017/11/syria-surrender-or-starve-strategy-displacing-thousands-amounts-to-crimes-against-humanity/> (E.T. 14.4.2025).
- Anthem Paul, Food Security - What it Means and Why it Matters, World Food Programme, (2025), <https://www.wfp.org/stories/food-security-what-it-means-and-why-it-matters> (E.T. 18.4.2025).
- Baron Adam, Mapping the Yemen Conflict, ECFR, (2015), <https://ecfr.eu/special/yemen/> (E.T. 20.4.2025).
- BBC, Syria Assad Forces Using Starvation as a Weapons of War, (2014), <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-26481422> (E.T. 13.4.2025).
- BBC, Yemen - Timeline, (2019), <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-14704951> (E.T. 12.4.2025).
- Bilim ve Ütopya Dergisi, Savaşlarda Su Kaynaklarının Zehirlenmesi, (2020), <https://www.bilimveutopya.com.tr/index.php/savas-in-mikrobik-tarihi-i> (E.T. 11.4.2025).
- Blackburn Gavin, ICC Opens Inquiry into Hungary for Failing to Arrest Israeli PM Benjamin Netanyahu, Euronews, (2025), <https://www.euronews.com/my-europe/2025/04/18/meloni-trump-meeting-us-president-will-come-to-rome-possible-meeting-with-eu-institutions> (E.T. 19.4.2025).

- Borger Julian, *Turning Food into a Weapon: How Russia Resorted to One of the Oldest Forms of Warfare*, (2023), <https://www.theguardian.com/world/2023/aug/09/mines-drone-strikes-organised-plan-to-export-ukraine-grain-via-danube-ports-is-no-easy-fix> (14.4.2025).
- Celis Barbara, *The Day the UN Barred Using Hunger and Starvation as Weapons of War*, World Food Programme, (2022), <https://www.wfp.org/stories/un-barred-using-hunger-and-starvation-weapons-war> (E.T. 3.4.2025).
- Center for Strategic & International Studies, *Conflict, Hunger and Famine in Sudan*, (2024), <https://www.csis.org/analysis/conflict-hunger-and-famine-sudan> (E.T. 14.4.2025).
- Chemins de Memoire, *Food During the Siege of Paris (1870-1871)*, <https://www.cheminsdememoire.gouv.fr/en/food-during-siege-paris-1870-1871> (E.T. 11.4.2025).
- Daoudi Salma, *Famine as Warfare: Engineered Starvation in Gaza and Sudan*, The Tahrir Institute For Middle East Policy, (2024), <https://timep.org/2024/10/16/famine-as-warfare-engineered-starvation-in-gaza-and-sudan/> (E.T. 14.4.2025).
- De Waal Alex, *Hunger as a Weapon: A War Strategy from Sudan to Gaza*, (2024), <https://worldpeacefoundation.org/blog/hunger-as-a-weapon-a-war-strategy-from-sudan-to-gaza/> (E.T. 14.4.2025).
- Denselow James, *Starting Syria as a Weapon*, Aljeera, (2016), <https://www.aljazeera.com/opinions/2016/1/11/starving-syria-as-a-weapon> (E.T. 14.4.2025).
- Digney Leanne, *The Rome Statute and Hunger as a Weapon of War - The Journey Towards Ending Impunity for Starvation Tactics*, Global Europe, (2022), https://www.iiea.com/blog/the-rome-statute-and-hunger-as-a-weapon-of-war-the-journey-towards-ending-impunity-for-starvation-tactics/#_ftn7 (E.T. 19.4.2025).
- Fontelles Joseph Borrell, *Russia Must Stop Using Food as a Weapon*, (2023), https://www.eeas.europa.eu/delegations/kyrgyz-republic/russia-must-stop-using-food-weapon_en?s=301 (E.T. 14.4.2025).
- Human Appeal, *Hunger as a Weapons of War: How Food Insecurity Has Been Exacerbated in Syria and Yemen*, (2024), <https://reliefweb.int/report/syrian-arab-republic/hunger-weapon-war-how-food-insecurity-has-been-exacerbated-syria-and> (E.T. 20.4.2025).
- Human Rights Watch, *Israel: Starvation Used as Weapons of War in Gaza*, (2024), <https://www.hrw.org/news/2023/12/18/israel-starvation-used-weapon-war-gaza> (E.T. 16.4.2024).
- Human Rights Watch, *Yemen: Houthi-Saleh Forces Using Land Miners*, (2017), <https://www.yemendataproject.org/index.html> (E.T. 12.4.2025).
- İnsani Gelişme ve Araştırma Merkezi, *Gıda Güvenliği ile Çatışma İlişkisi*, İGAM, (2024); <https://igam.org.tr/gida-guvenligi-ile-catisma-iliskisi/> (E.T. 22. 4.2025).
- Insecurity Insight, *The Links Between Conflict and Hunger in Somalia*, (2023), <https://insecurityinsight.org/wp-content/uploads/2023/02/Somalia-Conflict-Hunger-and-Aid-Security-February-2023.pdf> (E.T. 19.4.2025).
- Kanfash Mohammad, *Sanctions and Food Insecurity in Syria*, World Peace Foundation, (2022), https://worldpeacefoundation.org/blog/sanctions-and-food-insecurity-in-syria/#_edn8 (E.T. 13.4.2025).

- Kennedy Greg, Gaza: Weaponisation of Food Has Been Used in Conflicts for Centuries - But it Hasn't Always Resulted in Victory, *The Conversation*, (2024), <https://theconversation.com/gaza-weaponisation-of-food-has-been-used-in-conflicts-for-centuries-but-it-hasnt-always-resulted-in-victory-221476> (E.T. 20.4.2025).
- Lackner Helen, Yemen in Crisis: Devastating Conflict, Fragile Hope", (2023), <https://www.jadaliyya.com/Details/44820> (E.T. 12.4.2025).
- Le Poidevin Olivia, Western Coastal Areas of Yemen Near Catastrophe Due to Malnutrition, says UNICEF, *Reuters*, (2025), [https://www.reuters.com/world/middle-east/western-coastal-areas-yemen-close-catastrophe-due-malnutrition-says-unicef-2025-03-25/#:~:text=GENEVA%2C%20March%2025%20\(Reuters\),acute%20malnutrition%20in%20certain%20areas.](https://www.reuters.com/world/middle-east/western-coastal-areas-yemen-close-catastrophe-due-malnutrition-says-unicef-2025-03-25/#:~:text=GENEVA%2C%20March%2025%20(Reuters),acute%20malnutrition%20in%20certain%20areas.) (E.T. 12.4.2025).
- Mahdawi Arwa, Gaza is a Killing Field Where People are Being Starved. How long Will the World Tolerate This?, *The Guardian*, (2025), <https://www.theguardian.com/commentisfree/2025/apr/13/gaza-killing-starved> (E.T. 15.4.2025).
- Middle East Council on Global Affairs, Syria Post- Assad: Scenarios and Regional Dynamics, <https://mecouncil.org/publication/syria-post-assad-scenarios-and-regional-dynamics/> (E.T. 19.7.2025).
- Middle East Eye, Six Weeks After Israel Imposed Complete Gaza Blockade, Last of Food is Running Out, (2025), <https://www.middleeasteye.net/live-blog/live-blog-update/six-weeks-after-israel-imposed-complete-gaza-blockade-last-food-running> (E.T. 15.4.2025).
- Middle East Monitor, Six Weeks since Israel Imposed Total Gaza Blockade, Last Food is Running Out, (2025), <https://www.middleeastmonitor.com/20250409-6-weeks-since-israel-imposed-its-total-gaza-blockade-food-is-running-out/> (E.T. 15.4.2025).
- Murdock Jeather, Syrian Activist: They are Using Food as a Weapons of War, (2020), https://www.voanews.com/a/middle-east_syrian-activist-they-are-using-food-weapon-war/6193616.html (E.T. 14.4.2025).
- OXFAM, Missiles and Food: Yemen's Man-Made Food Security Crisis, (2017), <https://oxfamilibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/620388/bn-missiles-food-security-yemen-201217-en.pdf;jsessionid=D2CF51DE0895EBE4ACBBF11F85130E3C?sequence=4> (E.T. 20.4.2025).
- Prange de Oliveira Astrid, Fact Check: Are Food Supplies Being Weaponized?, *DW*, (2022), <https://www.dw.com/en/fact-check-is-hunger-being-used-as-a-weapon-in-the-ukraine-war/a-61955916> (E.T. 14.4.2025).
- RIKO Article Brief, The Council for International Conflict Revolution, Food as a Weapons in Yemen,(2020),https://uploads-ssl.webflow.com/5f22849d8d2ee9c5bf758a91/5fcdc890a65657e424e61fe45_FoodAsAWeaponLayout2.pdf s. 2 (E.T. 12.4.2025).
- Stirone Angelo, Starvation as a Method of Warfare and Applicable IHL, *CIRSD*, <https://www.cirsd.org/en/expert-analysis/starvation-as-a-method-of-warfare-and-applicable-ihl> (E.T. 11.4.2025).
- Tanno Sophie/Kottasova Ivana/Voitovych Olga, Russia Accused of Using Hunger as a Weapons of War in Ukraine, *CNN World*, (2024), <https://edition.cnn.com/2024/06/13/europe/russia-ukraine-mariupol-hunger-war-crime-intl/index.html> (E.T. 14.4.2025).

- The Guardian, More than 200 Civilians Killed as Sudan's RSF Attacks Darfur Displacement Camps, (2025) <https://www.theguardian.com/world/2025/apr/13/sudans-rsf-kills-civilians-in-attacks-on-darfur-refugee-camps> (E.T. 14.4.2025).
- The Irish Times, Hunger Being Used as Weapon in Sudan War, Humanitarian Organisations Say, (2024), <https://www.irishtimes.com/world/africa/2024/09/03/hunger-being-used-as-weapon-in-sudan-war-humanitarian-organisations-say/> (E.T. 14.4.2025).
- Traynor Ian/O'Kane Maggie, The Siege of Sarajevo - Archieve 1993, The Guardian, (2018), <https://www.theguardian.com/world/from-the-archive-blog/2018/jul/13/siege-of-sarajevo-ian-traynor-maggie-okane-1993> (E.T. 19.4.2025).
- UNHCR, Sudan Crisis Explained, (2025), <https://www.unrefugees.org/news/sudan-crisis-explained/> (E.T. 19.4.2025).
- UNHCR, Syria Refugee Crisis Explained, (2025), <https://www.unrefugees.org/news/syria-refugee-crisis-explained/#:~:text=Since%202011%2C%20more%20than%2014,live%20below%20the%20poverty%20line.> (E.T. 22.4.2025).
- United Nations Refugee Agency, Brifing Notes: Looking Back at the Simge of Sarajevo - 20 Years After, (2012), <https://www.unhcr.org/news/briefing-notes/looking-back-siege-sarajevo-20-years-after> (E.T. 19.4.2025).
- United Nations Security Council Resolution, UN/S/2018/68, (2017), [https://main.un.org/securitycouncil/s/res/2216-\(2015\)-](https://main.un.org/securitycouncil/s/res/2216-(2015)-) (E.T. 12.4.2025).
- United Nations, Press Release: Using Starvation as a Weapons of War in Sudan Musa Stop: UN Experts, (2024), <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2024/06/using-starvation-weapon-war-sudan-must-stop-un-experts> (E.T. 14.4.2025).
- United Nations, Security Council Report: Conflict and Hunger, (2018), https://www.securitycouncilreport.org/monthly-forecast/2018-03/conflict_and_hunger.php (E.T. 10.4.2025).
- Wax Eddy, The Starvation of a Nation: Putin Ses Hunger as a Weapons in Ukraine, Politico, (2022), <https://www.politico.eu/article/the-starvation-of-a-nation-how-putin-is-using-hunger-as-a-weapon-in-ukraine/> (E.T. 14.4.2025).
- WeChronicle, A Historical Analysis of Food Contamination and Poisoning as Warfare Tactics, <https://wechronicle.com/food/a-historical-analysis-of-food-contamination-and-poisoning-as-warfare-tactics/> (E.T. 11.4.2025).
- Welsh Caitlin/Glauber Joseph, Conflict, Food as the "Silent Weapon": Russia's Gain and Ukraine's Losses, Center for Strategic & International Studies, (2024), <https://www.csis.org/analysis/food-silent-weapon-russias-gains-and-ukraines-losses> (E.T. 14.4.2025).
- World Central Kitchen Suspends Gaza Operations After Members Hit in Israeli Strike, (2024), <https://www.rte.ie/news/2024/1130/1483869-middle-east/#:~:text=World%20Central%20Kitchen%20suspends%20Gaza%20operations%20after%20members%20hit%20in%20Israeli%20strike&text=The%20US%2Dbased%20charity%2C%20the,killed%20at%20least%2032%20Palestinians.> (E.T. 15.4.2025).
- World Food Programme, Emergency: Sudan, (2025), <https://www.wfp.org/emergencies/sudan-emergency> (E.T. 14.4.2025).

Yemen Data Project, Air Raid Statistics, (2020), <https://www.yemendatapproject.org/index.html> (E.T. 12.4.2025).

Zakaria Zakaria/Zane Damian, Death is Everywhere: Sudan Camp Residents Shelter from Attacks, BBC, (2025), <https://www.bbc.com/news/articles/cg41r3w0e19o> (E.T. 14.4.2025).

Zeith Abby, Food Security in Times of Armed Conflict: What you Need to Know, International Committee of the Red Cross, (2023), <https://www.icrc.org/en/document/food-security-in-armed-conflict-what-you-need-know> (E.T. 18.4.2025).